

ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
HUMANITARINIS FAKULTETAS
LITERATŪROS ISTORIJS IR TEORIJS KATEDRA

LAIMA JUCAITĖ

Lietuvių filologijos su specializacijomis specialybės V kurso studentė

**Veikėjų kūrimo būdai Petro Cvirkos, Adolfo Strakšio ir Jurgio Kunčino
satyriniuose romanuose**

BAKALAURO DARBAS

Darbo vadovė
doc. dr. Džiuljeta Maskuliūnienė

Šiauliai 2012

TURINYS

I.	ĮVADAS	3
II.	SATYRINIO VAIZDAVIMO ISTORIJOS IR POETIKOS BRUOŽAI	7
III.	SATYRINIŲ PETRO CVIRKOS, ADOLFO STRAKŠIO, JURGIO KUNČINO ROMANŲ PERSONAŽŲ KOMIŠKUMO KŪRIMO PRIEMONĖS	12
	3. 1. <i>Neverbalinė komunikacija literatūrinio portreto kūrime: nuo išvaizdos iki mimikos ir gestų</i>	12
	3. 2. <i>Personažų gyvenimo situacijų, įvykių, poelgių, būdo bruožų atskleidimas</i>	20
	3. 3. <i>Verbalumo svarba veikėjų vaizdavime: kalba kaip charakteristika</i>	27
	3. 4. <i>Personažo vardas – viena iš tradicinių charakterio kūrimo priemonių</i>	33
IV.	IŠVADOS	37
V.	SANTRAUKA	39
VI.	SUMMARY	40
VII.	LITERATŪRA	41
VIII.	ANOTACIJA	44
IX.	ANNOTATION	44
X.	PRIEDAS „ELEKTRONINIS POKALBIS SU RAŠYTOJU ADOLFU STRAKŠIU“	

I. ĮVADAS

Temos naujumas ir aktualumas.

XX a. 4-ajame dešimtmetyje Lietuvoje šalia įvairių romano tipų (socialinio-buitinio, psichologinio, istorinio ir kitų) atsirado ir **satyrinis romanas**. Pirmieji satyriniai romanai buvo Petro Cvirkos *Frank Kruk* (1934) ir Teofilio Tilvyčio *Kelionė aplink stalą* (1936). Cvirkos romanas vienintelis, sulaukęs didesnio kritikų dėmesio. Kiek plačiau yra aprašyti žanriniai tipai, pavyzdžiui, satyrinis apsakymas, apysaka (plačiau – Vytautės Žilinskaitės kūryba). Apie satyrą rašė Jonas Bulota, Kostas Korsakas, Vytautas Kubilius, Jonas Šimkus, Vytautas Vanagas, Antanas Venclova, ir kt., tačiau išsamių lietuvių satyros ir ypač satyrinio romano specialių tyrinėjimų (apie meninius principus, personažų kūrimo būdus ir kt.) nėra. Yra vienintelė išsami parašyta Dovydo Judelevičiaus studija *Petras Cvirka satyrikas* (1958) bei vėliau parašyta Petro Braženo monografija *Petras Cvirka* (1998), kurioje taip pat apžvelgiamas satyrinis romanas *Frank Kruk*. Apie satyrinį romaną rašė Janina Žekaitė knygoje *Lietuvių romanas* (1970). Plačiausiai apie komizmo formas rašė Algis Kalėda knygoje *Komizmas lietuvių literatūroje* (1984). Ilgą laiką po *Frank Kruk* pasirodymo satyrinis romanas buvo tarsi užmirštas ir tik po kelerių metų tylos vėl ėmė rodytis vienas kitas kūrinys. Kaip teigia Janina Žekaitė, „Satyrinis romanas, pasireiškęs tipiškais, jau susiformavusiais šio žanro pavyzdžiais <...>, deja, neįleido gilesnių šaknų lietuvių prozoje. Satyrinio romano tradicija nebuvo toliau plėtojama nei iki 1940 m., nei tarybinio laikotarpio. Vienas kitas stambesnės apimties satyrinis prozos kūrinys, pasirodęs tarybiniais metais <...>, nė iš tolo neprilygo minėtiems P. Cvirkos ir T. Tilvyčio kūriniams, tapusiems kone klasikiniiais lietuvių satyriniais romanais“¹.

Šiuolaikiniai (pasirodę po 1990 metų) satyriniai romanai daugiausiai aptariami tik pasirodžius naujai knygai ir tai ne visi. Apie satyrinio žanro savitumą rašoma tik pavieniuose straipsniuose, recenzijose (dabar populiariau recenzijas skelbti internetinėje svetainėje www.rašyk.lt).

2011 metų pabaigoje Lietuvių literatūros ir tautosakos institute vyko tarptautinė mokslinė konferencija „Satyra ir groteskas post/moderniojoje Vidurio ir Rytų Europos literatūroje“. Konferencijos pranešimai lietė šiuos teminius laukus: satyros ir grotesko situacija Vidurio ir Rytų Europoje tarybinio laikotarpio, šios tradicijos lūžiai ir konstantos pokomunistiniu laikotarpiu; naujos teorinių modelių interpretacijos; mimetinių ir fantastinių aspektų permąstymas; satyros/grotesko statuso kaitos kultūros lauke aptarimas². Konferencijos pranešimus planuota

¹ Janina Žekaitė, *Lietuvių romanas*, Vilnius: Vaga, 1970, p. 192.

² Konferencija „Satyra ir groteskas post/moderniojoje Vidurio ir Rytų Europos literatūroje“ (elektroninė versija) [žiūrėta 2011-11-29]. Prieiga per internetą:

< <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2011-11-22-konferencija-llti-satyra-ir-groteskas-post-moderniojoje-vidurio-ir-rytu-europos-literaturoje/72488> >.

išspausdinti atskiru leidiniu, tačiau vėluojant išleidimui [sužinota kad bus išleista tik metų pabaigoje – aut. pastaba] darbe nėra galimybės pasiremti naujausia medžiaga apie satyrą/groteską.

Pastebėta, kad literatūriniuose informaciniuose leidiniuose (pavyzdžiui, *Literatūros terminų žodyne* (1995), *Lietuvių literatūros enciklopedijoje* (2001), *Literatūros enciklopedijoje mokyklai* (2011) nėra „satyrinio romano“ apibrėžties. Trūksta išsamių satyros istorijos apžvalgų, nėra daug darbų apie satyrinio romano stilių, personažų vaizdavimą, aprašomų temų įvairovę. Apskritai komiško pobūdžio kūrinių, ypač satyrinių analizuojama mažai arba jiems skiriama nepakankamai dėmesio. Tai ir nulėmė darbo temos pasirinkimą ir aktualumą.

Darbo objektas – satyrinių romanų Petro Cvirkos *Frank Kruk* (1934), Adolfo Strakšio *Dunda Dulkinas ir kiti* (2002), Jurgio Kunčino *Pjūti fjūūt! arba Netiesų dvaras* (2004) personažų kūrimo būdai.

Šie kūriniai pasirinkti, nes atstovauja satyrinio romano tipui. Romanai įdomūs savo tematika, stilistinėmis savybėmis, personažų paveikslais. *Frank Kruk* svarbus ir išskirtinis, nes jis žymi tam tikrą lietuvių literatūros etapą bei atskleidžia Petro Cvirkos kaip satyriko ir humoristo talentą. Tai ne tik vienas pirmųjų satyrinių romanų, bet ir vienas originaliausių bei reikšmingiausių satyrinių lietuvių romanų.

Adolfo Strakšio romanas pasirinktas kaip šiuolaikinis satyrinis romanas, kuris beveik visiškai netyrinėtas ir neanalizuotas, tačiau intriguoja savo kai kuriais sutapimais arba priešybėmis Cvirkos romanui (rašymo laikmetis, veiksmo istorinis laikmetis, veiksmo vieta, pavadinimas ir kt.). Rašytojo Adolfo Strakšio satyrinis romanas *Dunda Dulkinas ir kiti* parašytas 2002 metais. Kaip teigia pats autorius, „romanas skaitytojui gali pasirodyti rašytas dešimt metų, bet jis rašytas tik tais metais, kurie nurodyti knygoje. O mintyse jis pradėjo klostytis maždaug prieš penkiolika metų, bet reikėjo laiko, kad viskas susigulėtų, susitupėtų ir susisluoksniuotų it pyragas“³. Romanas atspindi nepagražintą sovietmečio gyvenimą, absurda ir nuosmukį. Įdomu tai, kad Cvirka savo romane išjuokia ikikarinės Lietuvos visuomenės ydas, o Strakšys – sovietmečio gyvenimą. Abiejų autorių romanų pavadinimai nurodo pagrindinių veikėjų vardus ir pavardes: *Frank Kruk* ir *Dunda Dulkinas*. Tačiau Cvirkos romane veiksmas plėtojamas nuosekliai, laikantis chronologijos, o Strakšio kūrinyje – viskas kiek chaotiška ir trūksta vientisumo. Veiksmo laikotarpis kur kas trumpesnis, apimantis kelerius metus. Abu romanus sieja ir pagrindinių veikėjų profesijos: Frankas yra verslininkas „graborius“, o Dunda – Buitinio gyventojų aptarnavimo kombinato karstų cecho direktorius.

Visiškai kitoks yra Jurgio Kunčino romanas *Pjūti fjūūt! arba Netiesų dvaras*, parašytas 2004 metais. Romanas pasirinktas dėl savo postmodernistinių ypatybių. Rašytojas kūrinių pateikė kaip pagrindinio herojaus – pasakotojo atsiminimus. Tie atsiminimai apima apie 50 metų laikotarpį, pradedant 1941 metais. Įvykiai aprašomi be jokios chronologinės tvarkos, veikėjo prisiminimų

³ Adolfas Strakšys, *Dunda Dulkinas ir kiti: satyrinis romanas*, Vilnius. 2002, antrasis viršelįs (Toliau darbe cituojant šį šaltinį tekste, citatos pabaigoje bus rašomas trumpinys DD).

pagrindu. Kunčino romane daugiau dėmesio skiriama veikėjų tarpusavio santykiams, intymiams vyrų ir moterų santykiams. Visus tris romanus sieja dar ir tai, kad ir rašytojai, ir pagrindiniai personažai yra vyrai.

Cvirkos ir Strakšio romanai įvardinti kaip satyriniai, tačiau to nepasakyta apie Kunčino romaną, kuriam būdingi farso, grotesko, mistikos elementai bei juodosios komedijos bruožai. Darbe mėginta į šį romaną pažvelgti kaip į satyrinį romaną.

Satyrrai būdingas kandus humoras, kontrastas (neatitikimas tarp realybės ir idealo), ironija, groteskas, kurių pagalba atskleidžiamos politinės sistemos, gyvenimo būdo ar asmens silpnybės. Satyra yra susijusi su socialine aplinka, romane dažniausiai vaizduojami socialiniai santykiai, stabdantys istorinį progresą, kuriamas socialinis personažo portretas.

Taigi, galima sutikti su Lauryno Katkaus išsakyta mintimi, kad „XX ir XXI amžių Vidurio ir Rytų Europos raštija, regis, patvirtina Northropo Frye teiginį, kad satyra yra vienas iš amžinųjų literatūrinės kūrybos archetipų. Vėlyvojoje tarybinėje epochoje satyrinis požiūris buvo vienas iš pagrindinių meninių priemonių išreiškiant savo santykį su oficialiu diskursu. Vėlesnių pokomunistinių dešimtmečių kultūroje groteskas ir juodasis humoras vaidino ko gero, dar svarbesnį vaidmenį. Satyra ir groteskas paplito ne tik literatūroje, bet ir vaizduojamuosiuose menuose, kine ir populiariojoje kultūroje, iš marginalijos, regis, virsdamas dominuojančia estetinė strategija”⁴.

Tikslas – atskleisti satyrinių romanų veikėjų vaizdavimo ypatybes⁵.

Uždaviniai:

1. apibrėžti satyrinio romano žanrines ypatybes;
2. išnagrinėti komizmo formas ir jų raišką romanuose;
3. palyginti skirtingų autorių satyrinių personažų vaizdavimo būdus bei išskirti panašumus ir skirtumus.

Metodologija – darbe naudojama klasikinė filologinė analizė su subjektyvaus pobūdžio literatūrinės interpretacijos elementais, komparatyvistikos metodas. Analizuojant personažus remiamasi komizmu kaip universaliausią estetinę kategoriją, atkreipiant dėmesį į įvairias komizmo raiškos formas.

„Klasikinė“ darbo tema diktuoja ir įprastą, patikrintą metodą. Tyrimo aspektas nulemia filologinę analizę, kurios visiškai pakanka šiam aspektui atskleisti.

Komparatyvizmas (lot. *comparativus* – lyginamasis) – literatūrologijos metodas ir šaka. Komparatyvistikos apibrėžimai laikui bėgant vis kito ir tai liudija apie metodologijos evoliuciją, naują objekto ir metodo sampratą. Kaip teigiama knygoje *XX amžiaus literatūros teorijos*,

⁴ Konferencija „Satyra ir groteskas post/moderniojoje Vidurio ir Rytų Europos literatūroje“ (elektroninė versija) [žiūrėta 2011-11-29]. Prieiga per internetą:

< <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2011-11-22-konferencija-llti-satyra-ir-groteskas-post-moderniojoje-vidurio-ir-rytu-europos-literaturoje/72488> >.

⁵ Šiame darbe sąvoka „veikėjų vaizdavimo ypatybės“ sinonimiška sąvokai „veikėjų kūrimo būdai“.

komparatyvistika siekia tapti tarptautiniu mokslu. Teigiama, kad „[k]omparatyvistika tiria tarptautinius literatūrinius ryšius, motyvų, žanrų, formų migraciją bei tipologiją, pasaulinės literatūros kaip raidos proceso dėsningumus“⁶. Komparatyvistika gali padėti aiškinant įvairius lietuvių literatūros reiškinius, ryšius ir sąveikas. Nijolė Vaičiulėnaitė-Kašelionienė įžvelgia, kad kiekvienas autorius savo kūryboje daugiausia atspindi savojo laiko ir savos tautinės bendrijos bruožus⁷. Tačiau reikėtų ieškoti ne tik jas skiriančių, bet ir jungiančių bruožų. Komparatyvistikos metodas darbe leis giliau pažvelgti į lietuvių satyrinio romano raidą, jo žanrines ypatybes, atskleis personažų vaizdavimo ypatybes, išryškins šiuos satyrinius romanus jungiančius bendrus bruožus, o kartu atskleis autorių kūrybinį unikalumą ir išskirtinumą.

Be Algio Kalėdos *Komizmas lietuvių tarybinėje prozoje* bei kitų lietuvių, rusų literatūrologų mokslinių darbų, darbe remiamasi Darryl Dickson-Carr knyga *African American Satire: The Sacredly Profane Novel* bei Northrop Frye veikalu *Anatomy of Criticism: Four Essays*.

Struktūra – darbą sudaro įvadas, teorinė dalis, tiriamoji dalis su keturiais skyriais, pagrindinis darbo rezultatas – išvados, santrauka lietuvių ir anglų kalbomis, literatūros sąrašas, anotacijos lietuvių ir anglų kalbomis, priedas.

⁶ Nijolė Vaičiulėnaitė-Kašelionienė, „Komparatyvistinė metodologija“, *XX amžiaus literatūros teorijos*, sudarė Aušra Jurgutienė, Vilnius: VPU leidykla, 2006. p. 335.

⁷ Nijolė Vaičiulėnaitė-Kašelionienė, *Komparatyvistikos pagrindai*, Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2006. p. 39.

II. SATYRINIO VAIZDAVIMO ISTORIJS IR POETIKOS BRUOŽAI

Satyra – viena iš komizmo, kuris apibrėžiamas kaip „estetikos, meno, literatūros kategorija, kuria apibrėžiami satyriniai ir humoristiniai kūriniai, sukeliantys adresato šypseną, juoką, patyčias“⁸, formų. Satyros sąvoka atsirado antikinėje literatūroje ir įsitvirtino romėnų poezijoje. Algis Kalėda rašo, kad „romėnai tiesiog savinosi satyrą, sakydami: „visa satyra yra mūsų“ (*satura tota nostra est*)“⁹. Romėnų satyra, „prasidėjusi nuo Enijaus, Lucilijaus, ypatingai sušvytėjo Goracijaus, Persijo ir ypač Juvenalio kūryboje, kur nevengdamas ryškių spalvų ir patoso, autorius kritikuoja turtuolius, ištvirkimą, godumą, aukština dvasinius interesus prieš materialinius. Viduramžių ir Naujojoje Europoje satyra pakeitė savo formą ir plėtojosi kaip savarankiškas menas, iškėlęs nemažai žymių satyrų“¹⁰. Prancūzijoje garsūs Nikola Bualo, Volteras, Fransua Rable su žymiausiu kūrinium – romanu „Gargantua ir Pantagriuelis“, prisotintu „dvilypio juoko su įvairiausiais prasminiais ir stilistiniais klodais“¹¹. Anglijoje iškilo genialūs satyrikai: Migelis de Servantesas, Džonatanas Sviftas ir jo knyga *Guliverio kelionės* (1727), kurioje „po išgalvotais kraštais ir personažais slepiasi realūs reiškiniai, tuometinės Anglijos ir kitų Europos kraštų gyvenimas. <...> Po šio kūrinio literatūroje galutinai įsigalėjo satyrinė fantastika“¹². Rusijoje – Aleksandras Puškinas, Aleksandras Ostrovskis, Nikolajus Gogolis, Michailas Saltykovas-Ščedrinas, Ilja Ilfas ir Jevgenijus Petrovas (*Dvylika kėdžių* (1928), *Aukso veršis* (1931)). Ne mažiau žinomas ir mėgstamas Čekijoje iškilęs Jaroslavas Hašekas su satyriniu romanu *Šauniojo kareivio Šveiko nuotykių pasaulyje kare* (1921). Lietuvių satyros pradininku laikomas Vincas Kudirka, satyrą kūrė Faustas Kirša, Petras Cvirka, Teofilis Tilvytis, Vytautė Žilinskaitė, Augustinas Gričius. Satyrinio vaizdavimo bruožų galima aptikti ir Žemaitės, Kazio Sajos kūrinuose. Vienas žymesnių satyrinės poezijos kūrėjų šiuolaikinėje literatūroje yra Juozas Erlickas.

Didžioji dalis satyrinių kūrinių vis dar nesulaukia tinkamo literatūrologų, kritikų dėmesio. Pasak Kalėdos, „komizmo tyrinėjimų vangumą iš dalies nulėmė <...> dar stipriai įsišaknijusi nuomonė, jog humoro ir satyros kūriniai tetinkantys lengvai praleisti laiką, kad jų meniškumą slopina trumpalaikė publicistinė tendencija, moralizavimas“¹³. Tenka pripažinti, kad satyrinio romano tradicija nėra populiari šiuolaikinėje lietuvių literatūroje. Adolfo Strakšio nuomone, „per

⁸ *Literatūros enciklopedija mokyklai*, sud. Loreta Mačianskaitė, Donata Mitaitė, Dainora Pociūtė-Abukevičienė, Dalia Satkauskytė, redkolegija Aušra Martišiūtė ... [et al.], Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011, p. 182.

⁹ Algis Kalėda, *Komizmas lietuvių tarybinėje prozoje*, Vilnius: Vaga, 1984, p. 46.

¹⁰ Василий Чешихин-Ветринский, „Сатира“ (elektroninė versija) [žiūrėta 2012-02-10]. Prieiga per internetą: <<http://feb-web.ru/feb/slt/abc/lt2/lt2-7541.htm>>. Čia ir toliau iš rusų kalbos vertė darbo autorė.

¹¹ Ibid.

¹² Ibid.

¹³ Algis Kalėda, *Komizmas lietuvių tarybinėje prozoje*, Vilnius: Vaga, 1984, p. 9.

nepriklausomos Lietuvos dvidešimtmetį nieko įdomesnio, gilesnio ir platesnio nesukurta. Pats žanras literatūrologų pavadintas rusišku, o tai reiškia lietuvių literatūroje nepageidaujamu...¹⁴.

Kyla klausimas, kodėl taip yra? Gal satyrinį romaną keičia kitos lietuvių humoro formos? Laura Auksutytė straipsnyje „Naujasis lietuvių humoras“ pateikia Gintaro Beresnevičiaus mintį, kad „politinė ironija ir groteskas išties yra vienadieniai, po kelių savaitių tokių pokštų paveikumas menksta“¹⁵. Religijotyrininkas atkreipia dėmesį į atsirandančią „nuo politinės satyros nutolusio, literatūros ir istorijos kontekstų išmanymo reikalaujančio juoko tradiciją Lietuvoje“¹⁶. Pasak autorės, tampa madinga žaisti istoriją, į kurią žiūrima kaip į daiktą, kuris praėjo. „Greta politinės satyros, bendražmogiškais dalykais pagrįsto juoko, Lietuvoje populiarėja, Beresnevičiaus sąvoką vartojant, juodas istoriosofinis humoras, pastišas, peržaidžiantis Lietuvos istoriją, literatūrą“¹⁷. Prie tokių knygų priskirtinos: Beresnevičiaus „Pabėgęs dvaras“, Railos „Atminties kriaukšlės“, Landsbergio „Rudnosiuko istorijos“, Erlicko „History of Lithuania“ ir kt. Pastebima, kad tokius tekstus suvokia intelektualėnis skaitytojas, turintis skaitymo patirties, kompetencijos, žinantis istoriją ir klasikinius literatūrinius kūrinius.

Aiškinant satyros vietą šių dienų Lietuvoje, tikslinga prisiminti satyrinę periodiką. Asia Barštein teigia, kad „satyrinių žurnalų autoriai daug prisidėjo prie satyrinio apsakymo, satyrinės poezijos formavimosi. Žurnalų satyra – svarbus veiksnys tarybinės satyros istorijoje“¹⁸. Barštein aptaria satyrinių personažų kūrimo būdų įvairovę žurnaluose: poelgius, personažo santykį su kitais veikėjais, portretinę charakteristiką, situacijų aprašymą leksiką¹⁹. Satyriniai žurnalai skatino satyrinių feljetonų, apsakymų, apysakų kūrimą, o kartu ugdė ir satyrinio romano skaitytojų ratą.

Lietuviškoji satyrinė periodika XX a. pirmoje pusėje buvo „gausi pavadinimais, tačiau neilgaamžė <...>, neretai apsiribojusi vienkartiniais menkaverčiais leidiniais balandžio 1 d. proga“²⁰. Paminėtini žurnaliukai „Spaktyva“ (1924–1934), „Aitvaras“ (1927–1928), „Vapsva“ (1929–1932), „Yla“ (1931–1933), laikraštis „Kuntaplis“ (1933–1940)²¹, kelis kartus dingusi ir vėl atgijusi „Šluota“; vėliau atgaivinta sovietmečiu. XX a. antroje pusėje lietuviškojoje satyrinėje periodikoje dominavo „Šluota“ ir su ja susiję leidiniai. Nepriklausomybės judėjimo laikotarpiu politinės satyros reikšmė itin išaugo, sukurta naujų žurnalų. Kaip pažymi Laima Venclauskienė, 1989 m. pasirodęs „Kranklys“ (su pertraukom leistas iki 1992 m.), „Titnagas“ (iki 1993 m.), „Ūpas“ (iki 1992 m.) ir 1990 m. atgaivintas savaitraštis „Kuntaplis“ (leistas iki 1991 metų kaip „Šluotos“

¹⁴ Elektroninis pokalbis su rašytoju Adolfu Strakšiu [2012-03-31]. Žr. priedą, p. 3.

¹⁵ Laura Auksutytė, „Naujasis lietuvių humoras“, *Naujasis židinys-Aidai*, 2006, 6-7. p. 275.

¹⁶ *Ibid.*, p. 275.

¹⁷ *Ibid.*, p. 278.

¹⁸ А Барштейн, *Некоторые проблемы развития журнальной сатиры 1920-х годов*, Министерство просвещения РСФСР, 1972, ст. 16-17.

¹⁹ *Ibid.*, ст. 5.

²⁰ „Periodinės spaudos raida Lietuvoje XVI-XX a. Pirmoji pusė“ (elektroninė versija) [žiūrėta 2012-03-10]. Prieiga per internetą: <http://www.spaudos.lt/Spauda/Periodines_spaudos_raid.htm>.

²¹ *Ibid.*

priedas) „reflektavo kolektyvinę atmintį ir pokyčius joje bei, būdami atminties politikos dalimi, ją formavo. Tačiau nei vienas iš jų neišsikovojo tvirtesnių pozicijų ir nesugebėjo suburti didesnio skaitytojų rato: išleidus po keletą ar keliolika numerių, jų leidyba nutraukta“²².

Publicistas, satyrikas Adolfas Strakšys, penkerius metus buvęs „Šluotos“ vyriausiuoju redaktoriumi, paklaustas, kodėl dabar nebėra satyrinių žurnalų, teigia: „satyra yra politinis žanras. Sakyčiau, suktas žanras. Imiesi jo, kai negali tiesiai į akis pasakyti tiesos. <...> Šiandien bet kokią tiesą gali didžiausiam ponui arba niekšui drėbti tiesiai į akis. Niekas tavęs į kalėjimą neuždarys ar iš darbo neišmes. <...> Taigi satyra – totalitarinių režimų žanras“²³. Taigi, šiandien periodinės satyros Lietuvoje nėra, tačiau galima teigti, kad ji turėjo įtakos satyrinės prozos formavimuisi.

Prieš pradedant tiriamąją dalį, tikslinga plačiau aptarti „satyros“ ir „satyrinio romano“ sąvokas. Tuo tikslu peržvelgti įvairūs informaciniai leidiniai. *Tarptautinių žodžių žodyne* (1985) „satyra“ (lot. *satira*, *satura* – mišinys, kratinys) aiškinama kaip meninio vaizdavimo būdas; tai pajuokiamas, demaskuojantis neigiamų visuomenės gyvenimo reiškinių, žmonių ydų vaizdavimas; satyros juokas yra piktas, negailestingas²⁴. *Dabartinės lietuvių kalbos žodyne* (2000) aiškinama, kad tai yra komiško forma – blogio pavidalų, ydų aštrus, piktas pajuokimas, jų beprasmiškumo pabrėžimas; tos formos kūrinys²⁵. *Lietuvių literatūros enciklopedijoje* (2001) visiškai neužsimenama apie satyrą. Naujoje *Literatūros enciklopedijoje mokyklai* (2011) minimas satyrinis romanas, bet jo apibrėžtis nepateikta. Specializuotame *Literatūros terminų žodyno*²⁶ 1 sąsiuvinyje, skirtame romanui, pakankamai išsamiai paaiškinami įvairūs romano tipai, tačiau „satyrinio romano“ apibrėžties taip pat nėra. Galima manyti, kad satyriniai romanai priklauso socialiniam tipui, tačiau, pasak Žekaitės, „jų meninių priemonių specifiškumas, pabrėžtas individualumas leidžia juos laikyti atskirais tipais“²⁷. Todėl „satyrinio romano“ ignoravimas terminų žodyne, kuris specialiai skiriamas „romanui“, labiau negu keistas. Rusiškame literatūriniame enciklopediniame žodyne²⁸ teigiama, kad satyriškumas pasireiškia ir romanuose, tačiau „satyrinio romano“ apibrėžties nėra.

Pasak Nijolės Toleikytės, „Estetikos ir literatūrologijos darbuose dažniausiai skiriamos trys komiško atmainos – humoras, satyra, ironija. <...> satyra – tai piktas, smerkiantis vaizduojamą reiškinį ar asmenį neigiantis juokas“; „tačiau vieningos ir išsamios klasifikacijos, kur būtų komiškas būtų komiškųjų žanrų tipologijos pagrindas, neturime“²⁹. Galima sutikti su Žekaitės

²² Laima Venclauskienė, *Kolektyvinė atmintis ir lietuviška satyrinė periodika 1988-1992 m. Magistro baigiamasis darbas*, Kaunas, 2010.

²³ Elektroninis pokalbis su rašytoju Adolfu Strakšiu [2012-03-31]. Žr. priedą, p. 2.

²⁴ *Tarptautinių žodžių žodynas*, atsakingasis redaktorius Valdemaras Kvietkauskas, Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1985. p. 437.

²⁵ *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, 4-asis leidimas, vyriausiasis redaktorius Stasys Keinys, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000. p. 677.

²⁶ *Literatūros terminų žodynas. I sąsiuvinis. Romanas*, parengė Aleksandras Krasnovas, Vilnius: Baltos lankos, 1995.

²⁷ Janina Žekaitė, *Lietuvių romanai*, Vilnius: Vaga, 1970, p. 112.

²⁸ *Литературный энциклопедический словарь*, под общей редакцией В. М. Кожевникова, П. А. Николаева, Москва: Советская энциклопедия, 1987, ст. 370.

²⁹ Nijolė Toleikytė, „Komiškumo ir jo raiškos formų suvokimas 11-12 klasėse“, *Pedagogika*, 2000, 42, p. 67.

mintimi, kad romanų skirstymas į tipus yra painus ir prieštaringas. Dažnai tą patį romaną galima priskirti keliems tipams, pavyzdžiui, Levo Tolstojaus „Aną Kareniną“ galima priskirti ir buitiniam, ir psichologiniam, ir šeimos, ir meilės, ir socialiniam, ir intelektualiniam romanui arba visiems iš karto³⁰. Su tuo sutinka ir Algis Kalėda, teigdamas, kad kone visi apibūdinimai leidžia atskleisti svarbias ypatybes, tačiau aiškiai matyti, kad šie kriterijai „iš esmės kartoja viens kitą, kryžiuojasi ir paprastai nusako tik kurią nors vieną (tiesa, neretai, pamatinę) ypatybę“³¹. Todėl autorius siūlo „nesikėsinti į visaapimančią romano tipologiją“, bet „skirti tokias žanrines paradigmas, kurios lemia reikšmingiausias, populiariausias lietuvių romano modelius“³². *Satyrinio romano* terminą Žėkaitė priskiria prie daugiau ar mažiau nusistovėjusių romano tipų pavadinimų, kaip *istorinis*, *nuotykių*, *fantastinis* romanai. Jos požiūriu, „satyrinis romanas – gana specifinis žanras, besiskiriantis nuo kitų romano tipų“; vienas iš jo išskirtinių požymių – satyrinis romanas neretai tampa „dienos aktualijų romanu“³³. Žinomas rusų literatūrologas Borisas Tomaševskis, išskiria parodijinį ir satyrinį romaną ir teigia, kad „parodijinis ir satyrinis romanas įvairiose epochose įgaudavo vis kitų formų“³⁴. Todėl keista, kad *satyrinio romano* apibrėžties nėra informaciniuose leidiniuose.

Apibrėžiant satyrinį romaną, apžvelgti Northrop Frye teiginiai. Šio mokslininko nuomone, satyrai būdingi du esminiai bruožai: (1) groteskas arba absurdas, arba fantazija pagrįstas sąmojis/humoras; (2) atakos objektas (tam tikras elgesys ar požiūris, asmenybė, ir panašiai). Ataka be humoro arba humoras be atakos – ne satyra. „Pagrindinis skirtumas tarp ironijos ir satyros yra tas, kad satyra yra karinga ironija: joje moralinės normos yra gana aiškios“, joje aiškūs „standartai, kuriais remiantis vertinamas groteskas ir absurdas“. Būna satyrų, kur ironijos mažai ir autorius vietoje jos atvirai naudoja užgauliojimą kritikuodamas. Kita vertus, būna ironiškų kūrinių, kur mažai satyros, nes ten autoriaus pozicija ar moralinės normos visiškai neaiškios, nenumanomos³⁵. Šio darbo autorės nuomone, pavyzdžiui, Kunčino romane stinga apibrėžtų atakos objektų. Dėl to galima teigti, kad šis kūrinys nėra tipiškas satyrinis romanas Northrop Frye požiūriu.

Frye aprašo šešis ironiško/satyrinio literatūros tipo porūšius/variantus. Juos jis vadina fazėmis. Paminėtini trys: I variantas – „žemų normų satyra“. Vaizduojamas pasaulis, kuris kupinas anomalijų, neteisybės, nuodėmių ir nusikaltimų. Tačiau nėra aiškaus ar net numanomo siekio jį pakeisti. Atvirkščiai, parodoma, kaip jame išgyventi³⁶. II variantas – pikareskinis romanas; jį Frye dar vadina *kichotine* satyros faze. Čia pagrindinis veikėjas yra atskalūnas – nusikaltėlis, nusigyvenęs bajoras. Visuomenė, normos, parodomi kaip kvaili, net jei pagrindinis veikėjas ir nėra

³⁰ Janina Žėkaitė, *Lietuvių romanas*, Vilnius: Vaga, 1970, p. 120.

³¹ Algis Kalėda, *Romano struktūros matmenys. Naujosios literatūros studijos*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1996, p. 212.

³² *Ibid.*, p. 213.

³³ Janina Žėkaitė, *op. cit.*, p. 186.

³⁴ Борис Томашевский, *Теория литературы Поэтика*, Москва: Аспект пресс, 2003, ст 256.

³⁵ Northrop Frye, *Anatomy of Criticism: Four Essays*, 3-iasis leidimas, Princeton: Princeton University Press, 1990. p. 223-224. Čia ir toliau iš anglų k. vertė Emanuelis Mituzas.

³⁶ *Ibid.*, p. 226-229.

sektinas, teigiamas pavyzdys³⁷. III variantas – „aukštų normų satyra“. Herojus perkeliamas į fantastinį pasaulį arba atvirkščiai, pakeičiamas pats herojus (virsta asilu ir parodoma, kaip žmonija atrodo iš asilo perspektyvos). Šitokioje satyroje aptariamų ir „atakuojamų“ dalykų ratas labai platus (nuo politinių, religinių nuostatų iki kasdieninio elgesio)³⁸.

Darryl Dickson-Carr knygoje „*African American Satire: The Sacredly Profane Novel*“ teigia, kad satyrinius romanus galima skirti į du tipus, priklausomai nuo to, kaip vaizduojamas personažo, visuomenės ir moralės santykis. Šis mokslininkas aprašo generatyvinį būdą, kai sukuriama veikėjai, kurie įsmeina kvailumą ar blogybes. Neretai šie veikėjai turi numanomus atitikmenis realybėje. Į juos satyriniame romane nukreipiama „ironijos ar pašaipos retorika“. Taip neigiamos charakterio savybės supriešinamos su visuomenėje priimtomis etikos ir gero elgesio normomis. Kitas būdas – degeneratyvinis, kai vaizduojama visuomenėje egzistuojanti prievarta. Sukuriama veikėjai, kurie arba atspindi visuomenės trūkumus, ydas arba yra to aukos. Šiuo atveju nėra priešpastatymo visuomenės moralinėms normoms, kadangi pati visuomenė yra netobula. Šitokioje satyroje paprastai svarbų vaidmenį vaidina valdžia. Kartais valdžią įkūnija tam tikri veikėjai, o kartais ji numanoma bendro siužeto. Šis būdas itin populiarius menipinėse satyrose³⁹.

Remiantis aukščiau aptarta „satyros“ sąvokos ir mokslinės literatūros analize, satyrinį romaną galima apibūdinti kaip didelės apimties, laisvos struktūros kūrinį, dažniausiai (bet nebūtinai) susijusį su dabartimi ir socialinėmis bei politinėmis realijomis. Jame išjuokiami ar smerkiami tam tikri visuomenės reiškiniai, santvarkos trūkumai, žmonių ydos. Tokiame romane pakankamai aiškiai atsispindi moralinės normos, jaučiamas objektas, į kurį nukreiptas groteskas/absurdas, ironija. Žanro suvokimas leidžia geriau suprasti kūrinį, jo idėjinę prasmę. Kadangi satyrinio romano autoriams svarbu juoku pasmerkti neigiamus reiškinius, jie pasirenka tokius personažų kūrimo būdus, kurie leidžia labiau išryškinti reiškinio absurdiškumą. Dažniausiai autoriai naudoja ironišką vaizdų sugretinimą, kontrasto metodą bei hiperbolę, pereinančią į groteską. Toleikytės teigimu, „daugelyje literatūrologijos ir estetikos darbų komiškas aiškinamas kaip binarinė struktūra, grindžiama kontrasto, prieštaravimo, neatitikimo principais“⁴⁰.

Toliau darbe aiškinamasi, kaip kuriami personažai, panaudojant komiškos raiškos formas. Atkreiptas dėmesys į personažo portretą. Pastebėta, kad veikėjų charakterizavimui svarbūs jų veiksmas, kalba, kitų veikėjų atsiliepimai, reagavimas į įvykius, aplinka, vardas ir kt. Apie visa tai tiriamojoje darbo dalyje.

³⁷ Northrop Frye, *Anatomy of Criticism: Four Essays*, 3-iasis leidimas, Princeton: Princeton University Press, 1990 p. 229-234.

³⁸ Ibid., p. 234-236.

³⁹ Darryl Dickson-Carr, *African American Satire: The Sacredly Profane Novel*, p. 17 (elektroninė versija) [žiūrėta 2012-02-19]. Prieiga per internetą:

http://web.ebscohost.com/ehost/ebookviewer/ebook/e000xww_113826_AN?sid=51da3813-2a7f-4368-b1e8-e7af493b3032@sessionmgr4&vid=38 >.

⁴⁰ Ibid., p. 69.

III. SATYRINIŲ PETRO CVIRKOS, ADOLFO STRAKŠIO, JURGIO KUNČINO ROMANŲ PERSONAŽŲ KOMIŠKUMO KŪRIMO PRIEMONĖS

3. 1. *Neverbalinė komunikacija literatūrinio portreto kūrime: nuo išvaizdos iki mimikos ir gestų*

Paprastai kūrinio veikėjas netapatinamas su autoriumi, nes jis yra tik „skaitytojo vaizduotės padarinys“⁴¹. Personažai gali būti simpatiški ir antipatiški, įkūnyti vertybes ir pan. Apie personažą sužinoma iš neverbalinės ir verbalinės komunikacijos ženklų raiškos jo paveikslo kūrime.

Neverbalinė komunikacija suprantama kaip kūno ir elgesio kalba, kai naudojami gestai, judesiai, veido išraiška, žvilgsnis, kūno laikysena. „Manoma, kad visuomenė egzistuoja komunikacijoje ir komunikacijos dėka. <...> Socialinė struktūra susideda iš nenutrūkstamo koordinuotųjų srauto. <...> Verbalinė kalba, egzistuojanti pagrindinėmis formacijomis – šnekamąja bei rašomąja kalba, – yra svarbiausia, tačiau ne vienintelė mūsų komunikacijos sistema. Socialinį bendravimą suaktyvina bei padidina gestai, kūno, ypač rankų judesiai bei mimika“, – teigia Simas Karaliūnas⁴². Autorius rašo, kad „gestai, mimika ir kiti įvairūs veiksmai tampa ženklais tik socialiniame kontekste, kur jie parodo žmogaus ketinimus ir tokiu būdu sukelia atitinkamas reakcijas“⁴³. Vadinasi iš gestų, mimikos, kitų veiksmų galima spręsti apie komunikato ypatybes, interesus. Todėl komunikacijos akto dalyviai stebi vieni kitus. Labai dažnai aprašydamas veikėją pirmiausia autorius kreipia skaitytojų dėmesį į išvaizdą, o vėliau – į charakterio, būdo bruožus. Literatūriniuose kūriniuose nemažai informacijos apie personažą suteikia apranga, jos detalės. Ne visada apranga atskleidžia personažo individualumą, tačiau neretai ji parodo veikėjo socialinį statusą, amžių, suteikia papildomų detalių veikėjo paveikslui. Žinant, kad veikėjo paveikslas – tai personažo išorės ir vidinio pasaulio vaizdavimas įvairiais kūrimo būdais, svarbu išsiaiškinti, kokiais būdais jie kuriami. Vienas iš tokių būdų – literatūrinis portretas. Literatūroje ši sąvoka dažnai aptinkama. Vladimiras Barachovas literatūrinį portretą apibūdina trejopai: 1) literatūrinis portretas kaip priemonė personažo kūrimui romane, apysakoje, apsakyme ir t. t.; 2) literatūrinis portretas kaip daug sudėtingesnės žanrinės struktūros pagrindinė dalis, komponentas; 3) literatūrinis portretas kaip savarankiškas žanras⁴⁴. Panašiai teigia ir Asia Barštein, tyrinėjanti literatūrinį portretą kaip memuaristikos žanrą. Ji pastebi, kad „terminas *literatūrinis portretas* – daugiareikšmis. <...>

⁴¹ *Literatūros enciklopedija mokyklai*, sudarytojos Loreta Mačianskaitė, Donata Mitaitė, Dainora Pociūtė-Abukevičienė, Dalia Satkauskytė, redkolegija Aušra Martišiūtė ... [et al.], Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011. p. 296

⁴² Simas Karaliūnas, *Kalbos vartojimas ir socialinis kontekstas*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008, p. 98.

⁴³ *Ibid.*, p. 99.

⁴⁴ Владимир Барухов, *Литературный портрет*, Ленинград: Наука, 1985, ст. 11.

Literatūrinis portretas, kaip vienas iš memuaristikos žanrų skiriasi nuo portreto, kaip vieno iš personažo paveiklo kūrimo būdų. Pirmasis atstovauja savarankišką kūrinį, kuriame visas dėmesys sutelktas į konkrečios asmenybės charakteristiką. Antrasis – tai sudėtingos meninės struktūros komponentas, kuris suvokiamas visoje kūrinio personažų sistemoje⁴⁵. Šiame darbe bus kalbama būtent apie portretą, kaip vieną iš personažų kūrimo būdų.

Pasak Irenos Baliulės ir Linos Michailovienės, „portretas literatūroje – tai viena iš meninės charakteristikos priemonių, kuria rašytojas naudoja herojų charakteristikoms atskleisti ir savo idėjiniam požiūriui per kuriamų personažų išorę: jų figūras, veidus, aprangą, judesius, gestus, laikyseną išreikšti bei susieti juos su vaizduojama situacija, veiksmo vieta ar laiku. <...> Literatūrinis portretas, kaip ir bet kuris kitas meninio kūrinio elementas, nėra statiškas, uždaras, pastovus ir nekintantis. <...> Priklausomai nuo literatūrinio stiliaus, keičiasi ne tik literatūrinio portreto forma bei turinys, bet ir jo vieta kūrinyje. Iš čia kyla skirtingos portreto formos literatūroje – nuo išraiškingo, turtingo detalėmis iki beveik visiško išorinio portreto išnykimo”⁴⁶. Satyrinio kūrinio personažo portretas dažniausiai sukuriamas komiškas. Aprašydamas, kaip veikėjas atrodo, autorius neretai padeda suvokti jo charakterį. Rašytojas, norėdamas, kad jo kūrinys būtų įtaigus, įdomus, spalvingas ir gyvas, naudoja įvairius būdus literatūriniam portretui sukurti. Kartais išsamiai pateikta veikėjų išvaizda padeda suprasti jo vidų.

Petras Cvirka rašė, kad jo kūryboje „personažai nėra visai išgalvoti, nors ir atrodo neįtikinami ir nerealūs, vis dėlto esama realių pradų, realios bazės”⁴⁷. Pasak Adolfo Strakšio, su romano prototipais jis susitikdavęs dar iki romano parašymo ir iš jų žodžių ir veiksmų sudėliotas visas romanas⁴⁸. Pastebėta, kad ir trečiojo analizuojamojo romano autorius Jurgis Kunčinas savo kūryboje remiasi autobiografinė patirtimi, gyvenimo stebėjimu, nors analizuojamame romane gausu ir mistinių, sunkiai suvokiamų dalykų. Nėra čia nei nuoseklumo, nei logikos. Jo romano veikėjai – laisvi inteligentai, girtuokliai, valkatos, nusikaltėliai nenorintys prisitaikyti.

Romanas *Frank Kruk* gausus veikėjais, kurių paveikslai nevienodai išvystyti. Rašytojas Petras Cvirka pagrindinį personažą sukūrė komišką ir jo būdo bruožai, kaip teigia Judelevičius, „jau nuo pirmojo skyriaus pateikiami sutirštintai”⁴⁹. Be Franko Kruko romane svarbūs dar keli veikėjai: burmistras Dirgelevičius, pašto viršininkas Dūda, dvarininkas Sungaila, mokytojas Barniškis, klebonas, antstolis, kunigaikštis Gaidukas-Gaidelionis. Tačiau šie veikėjai išryškinami individualiai, nesiejant su siužetine linija. Judelevičius teigia, kad išplėstą charakteristiką, kaip

⁴⁵ А Барштейн, *Современный литературный портрет как жанровая форма мемуаристики. Учебное пособие*, Вильнюс: Редакционно-издательский совет министерства культуры и образования Литовской Республики, 1990, стр. 3, 5.

⁴⁶ Irena Baliulė, Lina Michailovienė, „Erdvės ženklai literatūrinio moters portreto struktūroje”, *Jaunųjų mokslininkų darbai*, Nr. 4 (20), 2008, p. 6.

⁴⁷ Petras Cvirka, „Atsakymas į „Kultūros“ žurnalo anketą. 1934“, *Kas yra kūryba. Lietuvių rašytojai apie kūrybą*, sudarė Juozas Jasaitis, Kaunas: Šviesa, 1989, p. 126.

⁴⁸ Elektroninis pokalbis su rašytoju Adolfu Strakšiu [2012-03-31]. Žiūrėti priedą, p. 3.

⁴⁹ Dovydas Judelevičius, *Petras Cvirka satyrikas*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1958, p. 88

priemonę veikėjui individualizuoti, XX a. rašytojai naudoja daug rečiau, negu XIX a. rašytojai. Naujieji rašytojai linkę į dinamiškesnį pasakojimą. Tačiau Cvirka, pasak Judelevičiaus, portretines charakteristikas romane *Frank Kruk* plačiai detalizuoja⁵⁰. Ryškindamas ir gausindamas išorinį Kruko paveikslą, autorius plečia ir jo moralinio nuosmukio pavaizdavimą.

Adolfo Strakšio *Dunda Dulkinas ir kiti* taip pat gausus veikėjais. Be Dundos Dulkino sukurti ryškesni personažai: partijos veteranė Bronislava Telišauskienė, vykdomojo komiteto bendrojo skyriaus vedėja Angelina Švambaraitė, karstų dirbtuvės profsajungininkė Zosė, Prakseda Šaltupienė, kolūkio pirmininkas Liucijus Šaltupis, pirmasis sekretorius Silvijus Berūkštis, trečiasis rajkomo sekretorius Jurgis Šutinas, „graboriai“ Milicijus Ruzveltas ir Karolis Marksas, komjaunimo aktyvistė Logaritma Pabarškaitė bei gausus būrys epizodinių veikėjų. Dažnai antraeiliai veikėjai išsamiau apibūdinami, negu pagrindinis herojus. Arba epizodiniam veikėjui Strakšys sugeba „prikabinti“ meninę detalę, kuri veikėją padaro gyvu ir komišku. Rašydamas apie Kapitolinos pasirodymą ceche, jis pasako labai nedaug: „viena jos koja kalioše, antroji – be kaliošo, tik įsibridusi į palaikę kojine, iš kurios išlindęs didysis pirštas užsiritusiu nagu dairosi po aslą“ (DD, 205), tačiau užtenka vienos kitos detalės, kad susidarytų įspūdis apie viešnią. Informatyvi detalė Karolio Markso portreto apibūdinime – medinė koja, kuri išskiria jį iš kitų veikėjų:

Deda ant stalo savo medinę koją Karolis Marksas ir prispaudžia ją alkūne – kad kas nepavogtų. Jau ne sykį taip yra buvę – reikia eiti namo, o kojos nėra – kažkur pati viena išėjusi. O kaip, žmogau, parkleišiosi namo be kojos? Kapitolina išvarys atgal: „Pas katrą koją palikai, pas tą ir keliauk, šalaputri“! Todėl dažniausiai Karolis Marksas pagėręs permiega standartiniame grabe, „fufaike“ apsiklojęs arba blūdija po Jautakius (DD, 46).

Iš apibūdinimo aišku, kad veikėjas yra vienakojis ir mėgstantis išgerti. Kadangi tai pasakyta labai vaizdžiai, skamba komiškai, bet ne graudžiai. Galima teigti, kad kiekvienos meninės detalės, komiškos raiškos formos pavartojimas labai priklauso nuo konteksto.

Kur kas rečiau išplėstą charakteristiką, kaip priemonę veikėjui individualizuoti, naudoja Jurgis Kunčinas. Jo veikėjai atsiskleidžia pasakotojo atsiminimuose, poelgiuose, veikloje, kalboje. Išvaizdos aprašymų nėra daug. Apie pagrindinį personažą skaitytojas susikuria nuomonę iš jo prisiminimų nuotrupų, poelgių su kitais veikėjais, svajonių, minčių, kalbos. Bladas Kleras yra pagrindinis veikėjas-pasakotojas, kuris pasakoja savo atsiminimus. Be jo romane rašytojas sukūrė dar kelis ryškesnius personažų paveikslus: Kotrynos Merkinietės ir Felikso Valicko-Artomonovo. Kartas nuo karto sušmėžuoja Girininko, Milės ir Nelės veidai, Mildavilės paveikslas. Atsiminimuose išnyra ir epizodinių veikėjų paveikslai (Oka, Gunda, Karigaila, pabėgėliai), suteikę romanui individualių intonacijų.

Reikia pripažinti, kad iš visų trijų romanų daugiausia vietos veikėjo paveikslo portretiniam apibūdinimui skiria Petras Cvirka, kurdamas pagrindinį personažą Franką Kruką. Jo portretinė charakteristika romane išvystyta nevienodai, tačiau Pranas jau vaikystėje trumpai apibūdinamas (tai

⁵⁰ Dovydas Judelevičius, *Petras Cvirka satyrikas*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1958, p. 101.

nebūdinga Strakšio ir Kunčino herojams), o daugiausia dėmesio komiškai portretinei veikėjo charakteristikai autorius skiria jam įsikūrus Amerikoje. Vaizduojant Pranuko vaikystę, pateikiama nedaug bruožų, autorius pirmajame skyriuje rašo:

Jo veidas buvo gražiai nunokusio obuoliuko išvaizdos, su raudonais skruostais. Atrodė, kad jis tą pačią valandėlę gali pravirkti, išsiliet į giedrą šypseną, nors jį apkaltintum didžiausia vagyste; arba savo aštriais dantimis <... pulti priešą iš pasalų <...>. Visuomet jo akys blizgėjo ir kirbėjo kaip maži klevo vabaliukai⁵¹.

Kūrinyje Prano išvaizda keičiasi: tai pasitempęs, valiūkiškas: „baltas pinavijas už kepurės dirželio, rusvų ūsų kuokštelis. Ne ūsų, o retų padaigų migla“ (FK, 66), tai girtutėlis, nevalyvas: „galvą žeme vilkdamas“ (FK, 66). Romano eigoje, kai Pranas plaukia laivu į Ameriką, jis apibūdinamas, kaip „šviesiaplaukis Kolumbas“, „vyrukas su girinio obuoliuko veidu, retu širmų ūsiukų šerkšnu“, taip pabrėžiamas jo kaimietiškumas ir kontrastas tarp Prano ir laive esančių ponų. Autorius stengiasi paryškinti jo laikysenos bruožus, kurie rodo, kad jis pradeda taikytis prie „amerikietiško gyvenimo būdo“ ir nori pritapti prie turtuolių. Apie veikėjo išvaizdos pasikeitimą, byloja ant stalo stovinti fotografija, kurioje „ilgu švarku, siauromis, stipriai sulaidytomis kelnėmis jaunuolis“ (FK, 94), pasitikinčiai įsirėmęs ranka į šoną. Ir apranga, ir poza rodo Prano tvarkingumą, pasitikėjimą savimi. Po trejų gyvenimo metų Amerikoje, autorius Pranuko kaktoje „įbrėžia“ raukšlę, „kurią galėjo turėti tik finansistai ir biznieriai“ (FK, 104), taip parodydamas jo vyriškumą. „Pranas vis dažniau skuto ūsus“ (FK, 104) – kitas vyriškumo bruožas.

Cvirka kurdamas personažus panaudojo literatūrinę karikatūrą – kaip vieną iš satyrinio vaizdavimo būdų. Įprasta, kad karikatūra priklauso dailės sričiai, tačiau rašytojas, pasak Braženo, sugeba „nutapyti“ savo personažus kaip karikatūras⁵². Pavyzdžiui, Krukas dirbdamas Gelbėjimo armijoje, prie klausytojų „prisiartindavo liežuvį ištempęs prie nosies, vieną ranką taip suklaipęs ir pečius sulaužęs, o akių vokus išvertęs, kad tie raudonavo gyva mėsa“ (FK, 154). Literatūrinės karikatūros esama ir Strakšio personažų apibūdinimuose. Kiekvienas Franko išvaizdos pasikeitimas atskleidžia vis naujas jo charakterio raidos tendencijas, čia pasireiškia Cvirkos, kaip puikaus portretisto, sugebėjimai. Labai išsamiai išvaizdos pasikeitimą autorius aprašo, kai Krukas prasigyvena iš darbo gelbėjimo armijoje:

Frankas sėdėjo prie veidrodžio ir grožėjosi savo veidu. Mažai kas paliko iš ano Prano Krukelio. Veidas papilnėjo, plaukai pasidarė dar šviesesni, lūpos mažos, jautrios, plonos, gašlios, kaip gatvės merginos. Veidas vis dėlto skaistus, aptukęs, mažos akutės, nosis – bulbikė. Pernykštis švarkas ir kelnės jau jam buvo per maži. Išdygo šioks toks pilvukas, ant kurio jau buvo galima poilsiui padėti rankas. Rankos pasidarė juokingai trumpos: iš pečių plačios, storos, beveik moteriškos. Pirštai balti, apvalūs, su duobutėmis; pirštai lošiko, biržos maklerio, muzikonto. Smulkūs, nuo tabako parudę dantukai, kurie mėgo kramtyti vištieną ir saldžius valgius. Kojos į apačią siauros, bet

⁵¹ Petras Cvirka, *Frank Kruk, Rinktiniai raštai*, T. 2, Vilnius: Vaga, 1979. p. 40. (Toliau tekste cituojant šį šaltinį, citatos pabaigoje bus rašomas trumpinys FK ir puslapis).

⁵² Petras Bražėnas, *Petras Cvirka*, Vilnius: Vaga, 1998. p. 360.

vikrios; ėjo visuomet ne doleriniu, bet centiniu ančiuko žingsniu, lengvai siūbuodamas į šonus, mėtydamas cigaro dūmukus, kaip mažas buksyrinis laivukas (FK, 160).

Panosėje jau nebe „padaigų migla“, o „krutantys ūsai“. Vaizdingai autorius išryškina biznieriaus nutukimą, tarsi sakydamas, kad drauge su svoriu auga ir jo gerovė. Cvirka labai taikliai sugeba parinkti palyginimus personažo išvaizdos apibūdinimui: „Jis buvo apskritas, spindįs, pilnas pasitikėjimo, kaip sidabro doleris, kurio vertė garantuota prezidentų ir bankininkų parašais“ (FK, 214). Galvodamas apie naujo gyvenimo pradžią, susijusią su nuosavu verslu, „Frankas buvo laimingas. Susirūpinimo ir naivumo šypsena nusitrynė nuo jo skruostų ir veidu nuslinko ramybės, džiaugsmo išraiška“ (FK, 214). Gerėjantį Franko gyvenimą rodo auksiniai dantys. Sėkmingo biznieriaus vertės pajautimas labai aiškiai atskleidžiamas, vaizduojant Franką, tapus verslininku: „Jis ėjo, aukštai galvą iškėlęs, siūbuodamas kiek, ir rodos, kad jam nepakako visos plačios aveniu geriau išsižergti. Sveikinosi Frankas su pažįstamais, nuimdamas skrybėlę tik šiems praėjus“ (FK, 235). Puikiai klestintį verslą, solidumą rodo ir išaugęs graboriaus auksinių dantų skaičius, rašytojas sutirština personažo portretinius bruožus, jaučiasi ironija: „puikiai šypsojosi, rodydamas keletą auksinių dantų, kurie buvo numeruoti nuo 1-mo iki 9-to egzemplioriaus, su dantisto firmos emblema“ (FK, 234). Satyrinio personažo kūrime labai svarbi meninė detalė. Būtent Petras Cvirka sugebėjo labai taikliai panaudoti meninę detalę, vaizdingai piešdamas komišką personažo portretą: „Frankas visa savo kūno struktūra buvo panašus į bonką, apverstą kaklu žemyn. Pečiuose ir viršuje platus – į apačią susiaurėjęs, trumpomis kojukėmis, džimi kelnėmis. Nė vienas grabas iš jo įmonės nebūtų tikęs jo kūno eksportacijai“ (FK, 260). Kito veikėjo – Dūdos paveikslas taip pat pateikiamas komiškai:

Ir pamatysi tu jį visą kaip stiklainį: nedidelį, apskritą, atrasi, kad akys, nosis, viskas ne toje vietoje, kaip kitų žmonių. Tankiais, įvairiai susivarčiusiais plaukais, vaikų išstampytomis ausimis, striukomis rankovėmis, skubria eisena. Matysi iš apvalaus, smulkaus veido krutancias akis, kiek aptukusias (FK, 338).

Komišką Dūdos portretą, Cvirka dar papildė keliomis detalėmis: „gintarinės pypkės kanduko povyzos nosis, nusvilusi, ant kurios bekalbant tiško smulkios seilės, tas juokingai susiūtas švarkutis, aplaistytas krupniku, alumi, amžinai įstrigs į sąmonę“. <...> „Žiemą jis vilkėjo trumpus kailinius, kurių užpakaly, dievai žino kuriuo tikslu, buvo prisiūta uodegėlė, už kurios klebonas mėgo sutikęs tampyti“ (FK, 338). Pasak Bražėno, „Dažnai komiškumo įspūdį sukelia dviejų nesuderinamų reiškinių sugretinimas ar siejimas“⁵³, kontrastas. Pavyzdžiui, ekskursijos sutikimui vadovavęs komiteto pirmininkas apibūdinamas kaip „130 kilogramų veikėjas“, kuris kalbėdamas „sugniaužė kumštelę“ (FK, 281) ir pan. Reikia paminėti, kad ir Strakšys komiško įspūdžio sustiprinimui vartoja kontrastą: pirmasis sekretorius, rimtas valdžios žmogus vadinamas „papučiu“, grūmoja „piršteliu“, „kumšteliu“. Cvirka, kurdamas veikėjų paveikslus, mėgsta hiperbolę. Autorius

⁵³ Petras Bražėnas, *Petras Cvirka*, Vilnius: Vaga, 1998. p. 363.

rašo, kad Pranukas „jau dviejų savaitių būdamas, atskyrė rublį nuo grivenos“ (FK, 27). Apie Šešiapūdį parašyta: „miegodamas jis taip knarkdavo, kad viduje voratinkliai ir dulkės nesiveisė“ (FK, 32). Antroje romano dalyje Frankas, grįžęs į Lietuvą, apibūdinamas kaip: „Storas, nedidelis jankis“, „apsikaišęs atlapą amerikoniškų žvaigždžių kukarda“, „beveik subrendęs žmogus, praradęs plauką“ (FK, 282). Pabaigoje iš pasitikinčio savimi Bruklino verslininko pasidaro „jau po truputį apsileidęs senis, vis dažniau apžėliąs barzda, vis dažniau su nutrintu švarku, nevalytais batais, skubąs, nežinąs poilsio nė miego...“ (FK, 519). Vėliau jaučiamas visiškas Franko nuosmukis: „Iš pirmųkščio Kruko pasiliko tik nunešiotas smukusios didybės etiketas ir auksiniai dantys. Bet ir tuos ar tris iš priešakinės eilės muštynėse jam išgrūdo“ (FK, 554). Antrajame tome atsiranda kitų, antraeilių veikėjų, kuriems apibūdinti rašytojas skiria daugiau dėmesio.

Antraeilių personažų paveikslai kuriami autoriniu pasakojimu, o ne jų poelgiais. Pasak Braženo, tai „nėra pats efektyviausias personažų charakterių kūrimo būdas“⁵⁴. Tačiau autorius, pasitelkęs komiškas raiškos formas, sukūrė kelis įsimintinus veikėjus. Tai jau anksčiau minėtas pašto viršininkas Dūda, jo šeima. Ne tiek komiškas, kiek atstumiantis burmistro Dirgelevičiaus išsamus paveikslas:

Buvo nedidelis, kresnas, didele keturkampe galva, kuri sudarė gal ketvirtąją jo kūno dalį. Nebuvo jis nei storas, nei plonas, bet vietos visuomet daug užimdavo, nes alkūnės nešė, kažkaip atkišęs į šonus“. „Nosis buvo sulipdyta iš daugelio atskirų gabaliukų. Greta didžiosios, šalutinės nosies buvo prilipę kaip ir atskirų atžalų. Jos spalva labai dažnai keisdavosi. Dirgelevičius visa savo esybe, ilgomis atvėpusiomis ausimis, retais plaukais, mažomis užtukusiomis akutėmis, savo apskritomis ir iš peties tingiai judančiomis letenomis, padribusiomis viršutinėmis lūpomis buvo panašus... – nesmagu ir sakyti... (FK, 369).

Sungailos išsamesnės išvaizdos autorius nepateikia. Komiškumą kelia pastebėjimas, kaip „beskaitant eiles, ypatingai dirbo jo ausys, judėdamos į taktą“ (FK, 443). Įdomu tai, kada ausų krutinimas būdingas ir Jurgio Kunčino herojui Klerui: „Jau tuomet mokėjau krutint ausis“⁵⁵.

Išraiškingas Cvirkos romano personažas – klebonas, kuris „čia pat išdygo, visas duris užimdamas, ilgas, aukštas, keistu aprėdu, lyg tai sutoną, lyg moterišką sijoną įsivilkęs, pasiraitojęs rankoves“ (FK, 415). Tačiau jo paveikslas sukurtas labai prieštaringas, nenuoseklus, iš pradžių susidaro įspūdis, kad klebonas yra stambaus stoto, tačiau toliau rašoma: „Parapijonys dėl to stebėdamiesi šnekėjo: – Jau tas mūsų klebonėlis tikrai kiauras... alutį myli, o vis toks nupiepęs. Nė į kleboną nepanašus“ (FK, 421). Gaidukas-Gaidelionis parodomas kaip senas, silpnai matantis žmogus. Vaizdžiai, su ironija apibūdinamas jo garbus amžius: „Gaidelionio kinka, ranka tirtėjo, o priešaky išsirikiavo šešiasdešimt septyni jo garbingais žygiais ir nuopelnais papuošti metai“ (FK, 450). Įdomus personažas mokytojas Barniškis: „nedidelis, apglamžytu švarkeliu, trumpa barzdute,

⁵⁴ Petras Bražėnas, *Petras Cvirka*, Vilnius: Vaga, 1998. p. 377

⁵⁵ Jurgis Kunčinas, *Pjūti fjūūt! arba Netiesų dvaras: romanas*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2004, p. 54. (Toliau darbe cituojant šį šaltinį tekste, citatos pabaigoje bus rašomas trumpinys PF ir puslapis).

retais dantimis, kumpa nosimi, beveik lėkštu pakaušiu, ežio stilium sugulusiais plaukais padaras. Atrodė, kad dievas jį lipdė, būdamas labai blogos nuotaikos arba neturėdamas ką veikti“ (354). Tai buvo dar jaunas, jau nepriklausomos Lietuvos seminarijos keptas pedagogas“ (FK, 354). Taigi galima teigti, kad Petras Cvirka turėjo portretisto talentą, padėjusį jam labai išsamiai, detaliai ir vaizdžiai (panaudojat įvairias komiškas raiškos formas) sukurti komiškus veikėjų portretus.

Adolfo Strakšio romane apie pagrindinį personažą Dundą Dulkiną sužinome, kad jis – Margaritos sūnus, naujasis Jautmakių karstų dirbtuvių direktorius. Buvęs Kušelynės Liaudies deputatų tarybos vykdomojo komiteto pirmininkas, tačiau už prasižengimą partijai pažemintas pareigose ir paskirtas karstų cecho direktoriumi, motyvuojant tuo, kad „vakar valstybinį herbą išniekino, šiandien valstybės vėliavą išniekins, o rytoj – visą valstybę?“ (DD, 7). Apie šį prasižengimą (po karštos meilės nakties Dunda herbiniu antspaudu „suštempeliavo“ miegančios Liucijos Šaltupienės „užpakalinę dalį“, o tai vėliau pamatė draugas Šaltupys ir istorija įgavo pagreitį) ir sukasi visas romano veiksmas. Dar galima pridurti, kad Dulkinas gyvena vienas, yra nevedęs, myli moteris ir moterys myli jį. Autorius jo išvaizdai, aprangai skiria nedaug dėmesio, pabrėžiama tik viena kita detalė: šviesūs garbanoti plaukai, tvarkingai apsirengęs, iš užsienio parvežtos kelnės, prancūziški marškiniai. Kur kas plačiau apibūdinama romano veikėja, revoliucinio judėjimo veteranė Bronislava Telišauskienė. Jos portretinę charakteristiką autorius pateikia išsamiausiai:

Tarpduryje sustoja nenusakomo amžiaus moteriškas kūnas. Jis aiškiai pagyvenęs, tas kūnas, nes apvalinai kaip girinis obuoliukas veidelis su menkute tarsi pupa nosimi lyg virvagaliais sumazgytas ir suraišiotas, bet plaukuose – anei žilės. Ir tų plaukų dar devynios galybės. Lygiomis bangomis jie taip ir drimba į visus pašalius. Tik arčiau prisikišęs gali pamatyti, kad tie plaukai ne tos galvos – visai svetimi, fabrikiniai, gal iš arklio uodegų padaryti, gal iš girių šerno kukšteros ar naminio kuilio šerių, bet aiškiai negyvi, o ir jaunuolė jau ne tų metų, kad kas nors geistų arčiau prisikišti ir panardinti savo veidelį į jos garbanas. Ant jaunuolės pakaušio – raudona beretė su ilgu pimpalu, – ne fabrikinė, o rankomis megzta, tokios pat spalvos sijonukas aptempęs jos plačias strėnas, balta palaidinukė trupučiuką prasegta – pro prarėžą kyšo raudono apatinuko kraštas su baltais mezginiais, o viskas baigiasi baltom kojinais, kurios sulindusios į juodus lako batukus (DD,14).

Pastebėtas sutapimas: veidas lyginamas su giriniu obuoliuku, kaip ir Cvirkos romane Pranuko. Dar vienas panašumas (tik skirtingame kontekste) – ir Cvirka, ir Strakšys pastebi netikrus moterų plaukus. Vietoje ir tinkamai panaudota ši detalė suteikia komiško atspalvį.

Romane gausu taikliai pavartotų vaizdingų palyginimų. Štai, kaip komiškai apibūdinama kita veikėja – „Antipartinis Avižas“, „moteriškos lyties dėstytuvas“, mokęs tarybinės agronomijos paslapčių: „Plaukeliai ant pakaušio tokie menkučiai, tokie nušiurę, tokie nuskurę – tarsi pūkeliai po perekšlės vištos užpakaliu“ (DD, 55). Sukurti labai gyvenimiški ir komiški veikėjų portretai.

Jurgio Kunčino romane apie pagrindinio personažo išvaizdą beveik nieko nežinoma, aišku tik, kad jam 52 metai, ryškesnis tik vienas epizodas, kai jis netenka dantų: „netekau penkių iškart, paskui dar dviejų, visų apatinių; aš ne tik sruvau kraujais, bet ir siaubingai šveplavau, tarybiniai

stomatologai nieko neįstengė padaryti: ištraukė likusius ir pagamino bjaurų protezą“ (PF, 132). Viską apie Klerą sužinoma tik perskaičius visą romaną. Jis mėgėjas girtuokliauti ir paleistuvauti, yra nužudęs žmogų, nešiojosi jo galvą maišelyje, gyveno ir mieste, ir kaime, paveldėjo iš Amerikos palikimą, užsiima narkotikų kontrabanda, žodžiu, yra šilto ir šalto matęs vyras, bet pats bijo Felikso Artomonovo-Valicko ir dirba Kotrynai Merkinietei. Portretinės charakteristikos, iš kurios sužinotume apie veikėjo išvaizdą, aprangą nėra.

Ryškiausia veikėja romane yra Kotryna Merkinietė. Kiek neįtikėtinas, tačiau įdomus jos paveikslas kelia nuostabą savo mistiškumu, sugebėjimu ir stebuklingai gydyti, operuoti ir vadovauti kontrabandininkams. Apie Kotryną sužinoma iš prisiminimų nuotrupų ir taip tarsi mozaika sudėliojamas jos paveikslas. Kleras prisimena Kotryną įvairiais gyvenimo laikotarpiais: tai senatvėje, tai jaunystėje, skaitytojas turi atidžiai sekti prisiminimus ir bandyti juos susieti. Pasakotojas įvairiai ją apibūdina: „žila ir nemylima meilužė, gydytoja bei žiniuonė: vis pamenu – kai ji pati nustojo augus, nosis dar tyso, smailėjo, paskui ėmė burkti, kol virto iškorijusia, pavandenijusia bulve“ (PF, 26). „Ji atrodė dar kupina syvų“ (PF, 28). Vienoje romano vietoje, beveik knygos pabaigoje (PF, 200-211) išsamiai aprašoma Kotrynos gyvenimo istorija, iš kurios paaiškėja, kad jos vardas Joana, kad ji už pasakotoją Klerą vyresnė trejais metais. Rašytojas nešykšti palyginimų, rašydamas apie veikėją. Joana, „dainavo kaip lakštingala“, „buvo ruda kaip mėnulis, raina ir lanksti kaip katė“. Valentinas Sventickas teigia: „kaip tik ši stulbinanti istorija J. Kunčino romano visumos tėkmėje atrodo kaip sekluma. Dėl to manau, kad vyraujantis tartum pabiras simultaniškas pasakojimas pasirodė esąs ir efektingesnis, ir intensyvesnis. Visa, kas apie Kotryną buvo paberta anksčiau, labiau intrigavo“⁵⁶. O iš pabirų pasakojimo elementų vis aiškėja, kad Kotryna „tvirta dar apyjaunė felčerė“ (PF, 56), „Merkinę ji pavergė savo žiauriu atvirumu, o ir bjauria mada spjaudytis pro švarplę“ (PF, 56). Šios mistinės moters apibūdinime vyrauja ir hiperbolė, ir groteskas. Dar Kleras apie Merkinietę sako: „surukusi boba plačia sėdyne, štai kuo virto girių kaimo smilga“ (PF, 80). Taigi Kotrynos Merkinietės paveikslas ištis labai platus ir spalvingas, pilnas palyginimų, metaforų, tačiau portretas nėra komiškas. Apskritai moterų paveikslai Kunčino romane ryškesni ir įdomesni, negu vyrų. Išsamiai apibūdinamos Milė ir Nelė:

Viena pardavinėja, kita plauna puodelius ir tortų šakutes; abi merginos nebe paauglės, užtat saikingai pasidažiusios – Vanilė pasteliškai, Karamelė ryškiau, abi su aukštaisiais mokslo, dar stangriais pūstais užpakaliukais. Milė primena nuskriaustą mopsą, Nelė – budrų mitelšnaucerį. Jos amžinai vaidina tą pačią sceną – Šokoladinė mergaitė pasitinka svečius“. (PF, 74). „Abi trauko pečiais, gracingai, mergiška kaip konservatorijos studentės, tarsi būtų tik ir treniravusios traukti pečiais; užtat nekraipo klubų – Nelė jų neturi, o Vanilė tingi (PF, 75).

⁵⁶ Valentinas Sventickas, „Kapitalistinis realizmas ateina!“, *Šiaurės Atėnai*, 2004, 724 (elektroninė versija) [žiūrėta 2012-03-10]. Prieiga per internetą: http://www.culture.lt/satenai/?st_id=3029.

Mildavilė apibūdinama kaip „karšta kumelaitė“ (PF, 117). Komiškas Rugiaveidės paveikslas: „tokia žalga šiaudiniaus plaukais“, „nuberta šlakais, be papų, be sėdynės, kad bent kalbėt mokėtų, nuolat žvengia, virti nemoka“ (PF, 31). Dar vienas ryškesnis veikėjas – Feliksas Artomonovas. Rašytojas šitaip jį charakterizuoja: „atbrido per pusnis su medžioklio batais, ausine kepure: rūstus pažiūrėti ir begal šnekus. Nenuoseklus kaip ir aš, tik balsas triskart griausmingesnis, rankos kaip botagai, trumpai kirptas, smakras skeltas, nosis paplokščia. Sentimentalus kaip Aleksas Lemanas, bet tik iš balso“ (PF, 94). Portretinė charakteristika nieko gero nežadanti, tačiau joje gausu vaizdingų palyginimų, (ironiškas palyginimas su Lemanu). Jeigu Cvirkos ir Strakšio personažų paveikslai nutapyti komiškai, tai Kunčino – grėsmingai ir įžūliai, tačiau su juntama ironija. Nors kažkodėl tas grėsmingumas skaitant nelabai veikia. Komiškai skamba pabėgėlių pavadinimas „tatuiruotais musmiriais“ (PF, 114).

Analizuojant veikėjų kūrimo būdus pastebėta, kad visi trys autoriai vartoja daug meninių palyginimų, komiškų meninių detalių. Ypač daug jų romanuose *Frank Kruk* ir *Dunda Dulkinas ir kiti*. Dažniausiai visuose trijuose romanuose aptinkamos šios komiškos raiškos formos: ironija, hiperbolė, pereinanti į groteską. Kuriant personažų paveikslus Cvirka Strakšys naudoja kontrastą ir literatūrinę karikatūrą. Kunčinui labiau būdinga ironija ir groteskas, jo veikėjų paveikslai nėra tokie komiški, o veikiau keisti ir šiurpūs.

Galima teigti, kad portretinė charakteristika yra svarbi satyrinių romanų veikėjų kūrimo priemonė, padedanti sukurti personažo paveikslą. Labai dažnai aprašydamas veikėją pirmiausia autorius kreipia skaitytojų dėmesį į išvaizdą, o vėliau – į charakterio, būdo bruožus. Ypatingai tai atsiskleidžia Petro Cvirkos romane *Frank Kruk*. Nevengia portretinės charakteristikos ir Adolfas Strakšys bei Jurgis Kunčinas, tačiau jų romanų personažų charakteriai labiau atsiskleidžia poelgiuose, mąstyme, bendravime, kalboje, būdo bruožuose, veikloje.

3. 2. Personažų gyvenimo situacijų, įvykių, poelgių, būdo bruožų atskleidimas

Apie pagrindinio personažo būdo ypatybes daug sužinoma iš autoriaus aprašymo bei įvairių situacijų ir personažo poelgių. Skaitytojas turi būti atidus ir pastabus vertindamas veikėjo bendravimą su kitais personažais. Jau iš pirmųjų *Frank Kruk* puslapių Krukelio paveikslas pateikiamas komiškai (per krikštynas įsikibo klebonui į krapylą; mažylis sugeba atskirti rublį nuo grivenos). Jis vaizduojamas kaip nenustygstantis nenuorama, judrus, mėgstantis kapeiką (to jį moko tėvas), vėliau sugebantis įsivelti į peštynes, laidokaujantis ir girtuokliaujantis. Tai išpaikęs, išlepęs ūkininkaitis, turintis, pasak Judelevičiaus, vertelgos savybių⁵⁷. Pranukas savo būdo bruožais nebuvo panašus nei į tėvą nei į motiną. Jis „buvo kažkas trečias tarp jų. Jis amžinai ką nors ryžosi, judėjo,

⁵⁷ Dovydas Judelevičius, *Petras Cvirka satyrikas*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1958. p. 89

darė, kad būtų visų akyse, kad būtų matomas, gerbiamas, nešiojamas ant rankų, ir jei ne, tai nors niekinamas. Bet visur ir visada stengėsi būti pirmuoju“ (FK, 40). Mokykloje Pranui rūpi tik išdaigos, o ne mokslas. Jis sugeba pamėgdžioti gyvūnų balsus: „būsimas Bruklino graborius, taip pat paveldėjo šitą įgimtą galėjimą gražiai kniaukti kate, bet geriausiai aviną ir paršą pamėgdžioti“ (FK, 59). Mėgdžiodamas gyvulių balsus, mirtinai išgąsdina Zidorių. Po kruvinų muštynių sprunka į Ameriką. Autorius meistriškai pasakojimu atskleidžia Prano charakterį:

Jis turėjo savy nuostabių tėvų visas gerąsias ypatybes. Jei bus reikalas – mokės kęsti neėdęs keletą dienų ir niekam to neparodys, ir jeigu jis užsispirs – nepraleis cento ištiso metus; bet kartais jis bus dosnus iki kvailumo, dosnus pačiam sau, ką ne kartą apverks ir iš naujo mokysis. Tasai žmogus galėjo kąst iš pasalų ir maldaut, jis galėjo tą pačią valandėlę juoktis ir verkti (FK, 79).

Aprašymu atskleistos beveik visos veikėjo charakterio savybės: įgimtos ar perimtos iš tėvų. Jo pramušgalviškumas, aktyvumas, noras pirmauti išlieka ir atvykus į Ameriką. Ir tik vėliau ima reikštis verslininkui būdingos savybės: taupumas, sumanumas, šaltakraujiškumas. Komiškumo efektą visada sukelia neatitikimas ir kontrastas tarp formos ir turinio, iliuzijos ir tikrovės, teorijos ir praktikos, daikto paskirties ir panaudojimo ir kt.⁵⁸. Romane kontrastu atskleidžiamas veikėjo prieštaringas charakteris, besiformuojantys amerikiečio bruožai ir vis dar gyvybingi ūkininkaičio bruožai. Kadangi tai pateikta komiškai, situacijų kontrastas kelia juoką. Kontrastu taip pat atskleidžiama Sungailos „švietėjiška“ veikla ir drauge visiškas tamsumas: „Pas mane mokslas pirmoje vietoje. Varu vaikus stumiu. Nežiūriu – kumečio, ne kumečio vaikas – raštas reikalingas. Tik ne per daug. Paskum proklamacijas parašę mėto. Pavardę moki pasirašyti, ir šventa“ (FK, 439). Autorius Sungailą parodo kaip kortuotoją sukčių, tuo pat metu charakterizuodamas jį kaip bajorą: „Didžiojo bajoro pozą mėgo Sungaila“ (FK, 444). Cvirka sukūrė labai prieštaringą jo paveikslą. Dvarininkas, modernaus ūkininkavimo šalininkas, tačiau drauge įžeidus ir žiaurus išnaudotojas („Geriau darbininką mažiau ėsdink, prasčiau renk, šalčiau, tamsiau laikyk – spartesnis bus“ (FK, 439), savivaliautojas, triukšmadarys, lėbautojas.

Rašytojas vaizdžiai aprašo Franko siekimą praturtėti: Amerikoje „Frankas dirbo dolerius <...>. Kojomis, rankomis, liežuviu <...>. Tik pinigai Frankui galėjo duoti vienintelį pasitenkinimą“ (FK, 206). Štai kaip taikliai rašytojas aprašo herojaus vartimą amerikiečiu verslininku:

Iš lėto, lėtutėliai jame mirė Pranas Krukelis, ir jo griuvėsiuose augo Frankas Krukas. Tasai antrasis, biznierių, amerikonas, jankis, kuris nepasidavė smulkioms didmiesčio užmačioms, arklių lenktynėms, lengviems pasilinksminimams <...>. Frank Kruk, amerikonas, biznierių, visuomet nutverdavo už pakarpos Praną Krukėlį, berną, ūkininkaitį, nekantrų ir putojantį, dažnai besiveržiantį, kaip trumpalaikę pavasario potvynių upę <...>. Antrasis, Frank Kruk, jį mokė kiekviename žingsny: Jeigu nori pasidaryti geru biznieriumi, veikėju, įtakingu finansininku, – nepakanka mokėti bliauti avinu ir giedoti lakštingalą. Save reikia apgaubti pasitikėjimo siena (FK, 208).

⁵⁸ Petras Bražėnas, *Petras Cvirka*, Vilnius: Vaga, 1998. p. 365.

Pranas Krukelis Amerikoje turtėja ir pavirsta į Franką Kruką, gudrų ir atsargų sukčių, verslininką, mokėjusį ne vieną apgauti. Vaizduodamas pagrindinį personažą, Cvirka parodo jo psichologiją, požiūrį į gyvenimą. Tai smarkiai hiperbolizuojama (reklamoje Krukas paskelbia nemokamo laidojimo savaitę; Krukas Vaitui draudžiamus alkoholinius gėrimus tiekia karstuose). Neretai hiperbolė perauga į groteską. Tai akivaizdu, kai Krukas pasiunčia savo konkurentui „nemalonią dovaną grabą, dėl ko šis išsigandęs skubiai pasimirė“ (FK, 274). Tokie neįprasti poelgiai atspindi pelno troškimą, vardan pinigų griebiamasi net tokių keistų priemonų. Kaip teigia Judelevičius, autorius imdavo iš tikrovės karikatūriškus nukrypimus nuo kasdieniškumo ir taip išryškino charakterį⁵⁹. Kūrinyje naudojama dar viena komiška raiškos forma – paradoksas. Jo galima aptikti antkapių užrašuose ir priešmirtiniuose būsimų Franko klientų, pageidavimuose („Atostogas puikiai leidžiu. Laukiu daugiau pažįstamų“ (FK, 238)). Paradokso esama ir Kruko skelbime: „Kas šią savaitę mirs – Frank Kruk laidoja veltui! Skubėkite į Unijon aveniu!“ (FK, 263). Paradoksali Barnišio kalba teisme „pasakė tokią blaivybei prielankią kalbą, – kad visi sužinojo receptą, kaip stiprų naminį alų gaminti“ (FK, 358).

Apie Barniškį sakoma: „Pats linksmiausias, mieliausias šposininkas“ (FK, 336). „[Ė]mė mokytojas organizuot kanklininkus, gitaristus, įsteigė tiek daug orkestrų“ (FK, 354). Vakaruškose „tvėrė Onutes, Marytes ir polką suko taip, kad bematant turėdavo visi išbėgioti, nenorėdami alkūnėmis į pašonę gauti“ (FK, 358). Ne tik linksmintis mokėjo Barniškis, bet ir „[i]tūkti mokytojas visiems ponams mokėjo“, „Barniškis kiekvienam laipsniui, kiekvienai kategorijai, kiekvienai aukštesnei kėdei lipšnus buvo. <...> Ir šen ten rodėsi, kad būtų pastebimas. Tarp vyresniųjų buvo tylus, baugštus, vaikiškai paklusnus“ (FK, 359). Labai išsamiai apibūdintas personažas. Taip atskleidžiamos mokytojui būdingos savybės: ne tik linksmas, bet ir girtuoklis, pataikūnas, mokantis prisitaikyti įvairiose situacijose, būti visur pastebimu.

Dirgelevičius – biurokratas, politinis prisitaikėlis, sukčius ir suvedžiotojas. Jam būdingi keisti ir juokingi įpročiai, teikiantys komiškojo įspūdį: „Jo specialybė buvo sėdėti už stalo“ (FK, 369). „Stalas buvo jo tvirtovė, sandėlis, pritaikytas naujų laikų aplinkybėms: viename stalčiuje buvo dedami cigarai, kitame iš klientų gauti už įvairius patarnavimus papirosai, trečiame įvairūs daikteliai, pradedant paišeliais ir baigiant rūbų medžiagomis ar net moteriškais apatiniais rūbais“ (FK, 369). Kiekvieną dieną „atidarydavo vieną fortepijono stalčių, kur būdavo sudėti vienos rūšies cigarai, juos sutvarkydavo gražia eile“ <...> „paskum atidarydavo antrą stalčių...“ (FK, 371) ir taip „dirbdavo“. Pats ant savo prašymo uždeda rezoliuciją: „Piliečiui St. Dirgelevičiui jam prašomą žemės sklypą – paskirti. Pasirašė: Burmistras St. Dirgelevičius“ (FK, 384). Pašiepiama nesąžininga valdininkija. Ryškus socialinis, politinis kontekstas.

⁵⁹ Dovydas Judelevičius, *Petras Cvirka satyrikas*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1958. p. 172.

Dūdos paveiksle atsiskleidžia ir plepumas, lėkštumas, apsimestinis patriotiškumas. Vėliau personažas pasirodo esąs vagišius ir šantažuotojas, inscenizuoja pašto apiplėšimą. Jo apibūdinimas kupinas įvairiausių meninių detalių: „Dūda buvo tikras paštas, su telegrafu, telefonu ir perlaidomis. Pas jį buvo visos apskrities bobų žinios. Niekas nematė jo dirbant įstaigoje. Jis spėjo pabūti vienu kartu visur: kiekvieną rytą apėjo teisėją, burmistrą, kleboną, pienininką, landžiojo krautuvėse, vis po pažastimi su mėsinine lazdu“ (FK, 338).

Vienas įdomesnių antraeilių veikėjų – klebonas, kuris ne tik „kompaniją, šposus mėgo“, bet ir „spėdavo atlikti bažnytines pareigas, rūpintis pavyzdingu vištininku, dideliu runkelių lauku, olandišku buliuku, kurį išrašė iš užsienių ir tuokė apylinkės karves“ (FK, 417). Ironiškai skamba pasakymas, kad „klebonas daugiau turėjo reikalų su Žemės ūkio rūmais negu su konsistorija, kunigų kurija“. <...> „Savo pamoksluose pradėjo teikti daugiau agronomiškų pamokymų negu dvasios peno“ (FK, 417). Sukurtas spalvingas ir komiškas paveikslas.

Romane *Frank Kruk* netrūksta anekdotiškų situacijų. Pavyzdžiui, situacija, kai Pranas sužino, jog Gudaitienės plaukai yra padirbti fabrike. Po to Pranas pagalvoja, kad gal ir jos balsas nėra tikras, nes ji „čirškė įkyriai, kaip griežlė, o kartais net labai storai. Galėjo ir čia būti fabriko darbas“ (FK, 91). Taip aprašomas personažo susidūrimas su mechanizacija, o jam tai naujiena. Įvairios anekdotinės situacijos (mokytojo kalba „teisme“, klebono pamokslas, Franko įprotis gultis į karstą) išryškina veikėjų bruožus ir suteikia komiškumo.

Strakšys kaip ir Cvirka mėgsta sodrius palyginimus, hiperbolę, kurie sukelia komiškumą. Romane gausu komiškų, anekdotinių situacijų. Viena iš jų ypač aiškiai išjuokia sovietinės santvarkos beprasmiškumą, skurdų gyvenimą ir siekimą nukeliauti į visiems viliojančiai skambantį „šviesų rytojų“:

Silvijus Berūkštis nuvažiuoja į Kremlių pas Nikitą Sergejevičių išsiaiškinti, kas tai yra šviesusis rytojus ir kada jis ateis į Udralius. Nikita prieina prie lango ir sako: „Matai gatvėj mašiną?“ – „Matom. Tačiau tik vieną“ – „Kai šliauš mašina po mašinos – tada ir bus šviesus rytojus. Supratai?“ – „Supratom, supratom“ – atsako vienbalsiai Silvijus Berūkštis. Grįžta Silvijus Berūkštis iš Kremliaus – užaina pas jį Liucijus Šaltupis ir teiraujasi: „Tai kada pagaliau į Udralius ateis šviesusi rytojus?“ Silvijus Berūkštis priveda jį prie lango ir klausia: „Matai?“ – „Matau – sako Liucijus Šaltupis. – Tačiau tik vieną“ – „Kai eis vienas paskui kitą, ištisom vorom, tada ir bus mūsų šviesus rytojus“ – tapšnoja per petį Silvijus Berūkštis. O pro rajkomą pasiramsčiuodamas lazdu kiūtina Udralių ubagų ubagas Rolandas Matiliauskas (DD, 124).

Aplinka (autorius pagrindine veiksmo vieta pasirinktos karstų dirbtuvės) jau savaime sukuria komiškumo efektą, kai priešpastatomi įvairūs neatitikimai ir priešybės. Dirbtuvėse girtuokliaujama, juokaujama, darbuotojas girtas atsigula į karstą ir išmiega iki rytdienos, o prabudęs uždainuoja. Taigi galima teigti, kad visi neatitikimai tarp aplinkos ir poelgių stiprina komiškumą. Strakšiui pavyksta tai padaryti, atrodo, net per daug nesistengiant, tik perpasakojant realius įvykius, šiek tiek juos pagražinus komiškomis detalėmis. Kaip pats autorius teigia, „retas romano epizodas

yra grynai išgalvotas – viskas yra vykę taip, kaip aprašyta, tiktai gal viena kita detalė patobulinta, pagilinta, numesta į absurdo jūrą, į vieną kitą įvykį pažiūrėta satyriko akimi”⁶⁰.

Bronę Telišauskienę iliustruoja komiška situacija, kai ji ateina išsirinkti sau karsto: „Aš – eilinė tarybinė moteris, – atsidūsta revoliucinio judėjimo veteranė Bronė Telišauskienė, – todėl ir mano grabas turi būti eilinių eiliniausias“ (DD, 26). Taip deklaruojamas lojalumas santvarkai, ideologijai, tačiau kontrastas sukuria komiškumą, jaučiama ironija. „Staiga viešai pasikelia sijonuką ir, net nenusispyrusi lakinukų, sėdasi į grabą, paskui virsta aukštiekninka, guldysdama galvą ant pagalvio, o kojas sukryžiuodama kojūgalyje“ <...> „Vaizdas sukrečiantis ir iki šiol nematytas – dar joks gyvas ar negyvas nabašninkas Jautakių graborinėje nėra matavęsis grabo“. <...> „Noriu žvilgtelt, kaip atrodo mirusi...“ <...> „Ar yra šioje įstaigoje veidrodis, kuriame galėčiau pamatyti savo mirusį kūną?!“ (DD, 26). Komiška situacija su grotesko elementais norom nenorom verčia nusišypsoti ir prisiminti Franko Kruko pomėgį atsigulti į karstą.

Pagrindinis romano herojus „Dunda Dulkinas su valdžia niekuomet nesipyksta – kaip su moterimis juo labiau, kad abu šie žodžiai yra tos pačios – moteriškos – giminės“ (DD, 13). Apie save jis sako: „aš esmi partinis žmogus ir turiu svyruoti kartu su partijos linija“ <...> „Jei siūbuosiu pagal savo liniją, tai ilgai nesiūbuosiu...“ (DD, 34). Aiškus personažo prisitaikėliškas. Dunda supranta, kad jeigu jis nesielgs, kaip liepia partija, tai bus sunaikintas, o to jis nenori, todėl „svyruoja su partine linija“, o „svyruoja“ todėl, kad „jau trečia diena cementuoja“ (DD, 41) kolektyvą. Strakšio herojus primena Franką Kruką, pomėgiu atsigulti į karstą, negana to, jis nori, kad su karstu jį nuneštų iki bažnyčios ir atgal į dirbtuves. „Dunda Dulkinas tuo tarpu toliau guli karste, sunėręs ant krūtinės rankas. Jose jau ne stikliukas, jau ne medinis šaukštas ar šakutė, o briaunota stiklinė, iki pusės pripilta konjako“ (DD, 263). Situacija Strakšio pateikiama komiškai ir kelia šypseną. Romane apstu panašių komiškų, absurdiškų situacijų, kurios parodo, kuo darbo metu užsiima tarybiniai „darbo žymūnai“ ir jų vadai. Taip pajuokiama santvarka su visais valdžios atstovais. Romanas įgauna satyriniam romanui būdingą ypatybę, kai atvirai juokiamasi iš politinės sistemos, gyvenimo būdo silpnybių.

Jurgį Šutiną, trečiąjį rajkomo sekretorių, taikliai iliustruoja jo pamąstymas: „Penkiasdešimt šešti metai – ir tik dabar kalasi protinis dantis?! Ką Cėka pasakys, kai sužinos? <...> Ideologinis sekretorius – ir be protinių dantų?“ ir mintyse reziuumuoja: „[v]adinasi, Udralių ideologinis tėvas ir patėvis nevisprotis?“ (DD, 283). Silvijus Berūkštis, pirmasis sekretorius, apibūdinamas aiškiai: „Paputis moka laiku prikąsti liežuvį – net ir tarp savų, nes ką tu žinai, katras dar savas, o katras jau nesavas, ir kiek ilgai savas bus dar savas...“ (DD, 11). Kartais Berūkštis „žaismingai pagraso mažuoju piršteliu“. Ir čia pat autorius paaiškina: „Jis moka tai labai gražiai padaryti. Po tokio pagrasyimo gali veikti, kaip išmanai – pagal susiklosčiusias apystovas. Visai kas

⁶⁰ Elektroninis pokalbis su rašytoju Adolfu Strakšiu [2012-03-31]. Žiūrėti priedą, p. 4.

kita, jei Silvijus Berūkštis pamosuoja kumšteliu – tada, brolau, su visais savo pasiūlymais lįsk į krūmus“ (DD, 23). Taip atskleidžiamos personažo būdo savybės.

Angelina Švambaraitė apibūdinama kaip „glusni valdžios moteris“ (DD, 67). Ji „buvo kaip tik rajoninio štabo moteris, retsykais pamaloninanti ir aukštesnio štabo štabistus. <...> [J]i sušelpdavo kiekvieną aukščiau jos tupintį, kuris panorėdavo kopinėti jos medų, arba kuriam ji panorėdavo leisti kopinėti josios turtingą medumi avilį...“ (DD, 67). Tropai suteikia komiškumo ir paryškina personažo paveikslą.

Milicijus Ruzveltas – buvęs Kušelynės pašto viršininkas, Jautmakių kolūkio pirmininkas, Jautakių partinis sekretorius, nusiritęs iki „graboriaus“. Ruzveltas buvo pašalintas iš partijos, kaip jis pats sako „už antipartinį nusimyzimą“ (DD, 96). Štai kaip tai nutiko: „Milicijus Ruzveltas pajuto tokį baisų vidinį spaudimą, kurį numalšinti galėjo tik naujojo rajkomo tupykla, bet iki jos nespėjo nutraukti – tad atsirėmė į partinį rūmą ir pradėjo plauti jo pamatus. <...> „Komunistas Milicijus Ruzveltas darė tai, ko atvažiuavęs į Udralius, neišdrįstų daryti net pats Franklinas Ruzveltas...“ (DD, 92). Partija šito netoleravo ir pašalino iš narių. Šmaikštus sugretinimas Franklino Ruzvelto su tokia pačia pavardę turinčiu personažu.

Adolfo Strakšio romanui būdingos meninės detalės, sodrūs žodžiai, ironija ir kontrastas. Visa tai suteikia pasakojimui ir veikėjų paveikslams komiškumo. Kartais nesibodi ir grotesko. Pavyzdžiui vaizdelis iš karstų dirbtuvės palyginamas su vaizdeliu šventame paveksliuke. Ryškus kontrastas: „trys šventieji apaštalai trobos gale, tarp jų ir šventoji – profsajungininkė Zosė, atsirėmusi alkūne į Dundą Dulkiną, grabas, ant jo užskersuotas antvožas, o ant antvožo kupros – „Malūnininkas“ (DD, 29). Rašytojas net epizodinius veikėjus sukuria gyvus, natūralius ir įsimintinus. Štai Petras Kiaušpėda, mechaninių dirbtuvių vedėjas svarsto: „Kiek mažai kartais žmogui tereikia iki galutinės laimės, – užsisvajoja Petris Kiaušpėda. – Retsykais užtenka dideliame mieste rasti šikininką“ (DD, 119). Atrodo, nieko ypatingo nepasakyta, tačiau komiška, nes vėlgi panaudotas kontrastas: *laimė* ir... *šikininkas*. Arba kita kone anekdotinė situacija: sykį Petris su Zigmu sutūpę surėmė užpakaliukus, o atsikėlus – „Zigmas Vaišvila ir čiupt sau už kritės, o pačiupeš visu balsu surinka: – Petri, žalty, kelnes prišikai! (DD, 121). „Nuo to vakaro po Kušelynę ir paėjo pasakymas – „Privarė it Kiaušpėda Vaišvilai į kelnes“ (DD, 122). Autorius su išmone ir kruopščiai aprašo įvairias situacijas, kuriose išryškėja komiški, bet labai realūs personažų paveikslai.

Visiškai kitokie Jurgio Kunčino romano *Pjūti fjūūt! arba Netiesų dvaras* sukurti personažai. Nors visur jaučiama ironija, autorius naudoja groteską ir suvokiama, kad visa tai yra farsas, tačiau komiškumo yra kur kas mažiau (arba tas komiškumas labiau netikėtas ir drastiškas, negu keliantis juoką) nei minėtuose Cvirkos ir Strakšio romanuose. Tai apsprendžia romano kompozicija, struktūra, stilius. Pasakotojo atsiminimuose persipina šiurkštumas su intelektualiais pamąstymais, baisybės, žiaurumai kartais aprašomi smagiai. Visa tai tarsi sudaro kontrastą ir kartais

kuria komiškumo, o gal veikiau juodosios komedijos įspūdį. Skaitydamas jautiesi kažkur tarp realybės ir fantastikos. Nors suvokiama, kad aprašomas tam tikras sovietmečio laikotarpis, tačiau neapleidžia jausmas, kad daugelis dalykų būdingi dabartiniam gyvenimui, politikai, tiems, kurie yra valdžioje.

Klero pasakojime atsiskleidžia jo būseną, charakterio bruožai, samprotavimai, svajonės („Svajojau turėt ištikimą šunį ir nepaprastai gražią moterį, kurią tas šuo pultų vos kilus minčiai nusidėti; dabar gailiuosi, kad tokiu šuniu netapau pats! Viskas ima slysti iš po kojų vos pabandžius pasijusti reikšmingu“ (PF, 93)). Iš Klero atsiminimų, kurie tai nutrūksta, tai vėl atsiranda, šokinėjant nuo vieno laikotarpio prie kito, paaiškėja įvairios jo gyvenimo situacijos, veikla, gyvenimo būdas. Pasirodo, jaunystėje jis dirbo mokytoju („Aš irgi esu mokytojavęs, neilgai, tiesa, mokiau istorijos ir kalbų – rusų, lietuvių, prancūzų. Esu kandęs ir prastesnių darbų – tingiu vardyt, bet ir lapus grėbiau, ir korektūras skaičiau; psichus ligoninėje prižiūrėjau, kroviau dėžes su buteliais, skaičiau paskaitas aludėse, lydėjau ekskursijas iš Rusijos, kartais netgi kai ką paaiškindamas“ (PF, 33), klubo vedėju („Dirbau tada klubo vedėju Rojaus Mizaros vardo ūkyje. Darbo nedaug, dažniausiai gerdavom butelį likerio ar vyno su bibliotekininke Izolda, valytoja Vitale ir kasdiene klubo lankytoja mokytoja Sadukaite“ (PF, 130). Taip iš padrikų atsiminimų nuotrupų susidaro vaizdas apie veikėją.

Kortynos Merkinietės pomėgiai, elgesys ir gyvenimo būdas ryškėja taip pat iš pasakotojo atsiminimų: „Jau tada operuodavo savarankiškai, noriai, su niekuo nesitardama – labiausiai jai patikdavo ką nors amputuoti. Kalbos apie ją plačiai sklido, nors ir žiaurios, bet žmonės patys prašydavosi – nupjauk man ir jam nupjauk! Kotryna pjaustė ir kapojo nepavargdama, sentimentų nejautė niekam ir pamažu užkariavo žmonių širdis – visų berankių, bekojų, bežarnių ir beliežuvių“ (PF, 56). Prieš akis išnyra mistinis, prisodrintas grotesko paveikslas lyg iš siaubo filmo, keliantis abejones savo realumu ir todėl kartais atrodo komiška: „už pilkšvos širmos garsiai aimanuoja ligonis, o ji pila su Vinikaičiu, muzikos mokytoju, kvailį arba kvatoja iš milicininko paiko anekdoto. Tik staiga pasikelia, čiumpa specialų pjūklelį, užlenda už širmos ir neatsikvėpdama nudyrina galūnę ar šiaip ką nors. Vaitojimas nutyla. Grįžta apsitaškiusi kraujais ir vėl sėda prie butelio ir kortų kaladės“. Merkinietė „nekenė savęs, nekenė vyrų, o užvis labiausiai nekenė moterų. Tik prie operacinio stalo ji įgaudavo ambicijų – plovė ir skrodė tobulai, nuolat rūkydama *Primą*, skaldydama bajorius iš negyvėlių gyvenimo, elgėsi įžūliai ir pasibjaurėtina“ (PF, 79). Kunčinas naudoja hiperbolę, pereinančią į groteską („pjaustė ir kapojo nepavargdama“, „nuolat siurbė lūpomis kraują“ (PF, 27)), „čiumpa specialų pjūklelį, užlenda už širmos ir neatsikvėpdama nudyrina galūnę“, susiuva tarsi kokį maišą, o ne žmogų), tačiau neretai susidaro įspūdis, kad groteskas dėl per didelės bjaurasties, praranda savo poveikį ir veikia ne komiškai o veikiau šiurpiai ir nemaloniai (gal autoriaus to ir siekta?). Įdomus apibūdinimas apie Kortynos ir bažnyčios santykį: „Bažnyčioje jos niekad niekas nematė, net šventoriuje, jos legenda netelpa už mūrų, plūsta per

kraštus, putoja, suslūgsta į kultūrinį ir antikristinį sluoksnį“ (PF, 81). Ir dar apie Kotryną Kleras sako: „iš esmės ji buvo begal gašli, bet frigidiška femina“ (PF, 78). Dar paauglystėje Joana mylėjosi su visais vyrais iš eilės: „Niekas jai neįstengė atsispirti, bet ir niekas dienos metu drauge gatvėje nesirodydavo. Jau tada“ (PF, 202). „Maniau esant ją ne tik ištvirkusią, bet ir beprotę, maniakę“, – prisimena Kleras. „Supranti, operuoti man pasidarė būtina kaip dulkintis“, – mesteli Joana. Netikėtas palyginimas parodo veikėjos spontanišką, gaivališką prigimtį ir nežabotas aistras.

Apie ūmų Valicko būdą išaiškėja, jam prisistačius: „šiaip aš esu fizikas ir boksininkas, bet jei prisireiks, tapsiu mėsininku!“ (PF, 94). Su ironija pasakojama apie Oktaviją: „Oka buvo apsiskaičiusi mergina: miegodavo ikipiet, paskui gerdavo alų, vartydavo žurnalus“ (PF, 62).

Apibendrinant galima teigti, kad Cvirkai nėra labai svarbus Kruko charakterio išplėtojimas, psichologinis gilumas. Jis pateikia labai apibendrintą Franko gyvenimo ir veiklos vaizdą. Kiti kūrinio personažai padeda išryškinimui pagrindinį veikėją. Ir Cvirkos, ir Strakšio romanų personažų charakteriai pilni nusistovėjusių savybių. Kaip ir portreto kūrime, taip ir vidinio pasaulio atskleidimui visi trys rašytojai naudoja menines detales, ironiją, hiperbolę, groteską, kontrastą. Pasakotojai juokiasi iš įvairių reiškinių, personažų savybių. Galima daryti išvadą, kad labai svarbus romanuose yra laisvas, įvairiausių tonacijų pasakojimas, kartais pereinantis į pašnekesį arba atsiminimus (Kunčino romanas parašytas kaip memuarai). Romanuose gausu įvairių nutikimų, anekdotų, istorijų, kurios padeda išryškinti personažus bei laikmečio absurdiškumą. Dėl to, autorės nuomone, visi trys analizuojami kūriniai priskirtini degeneratyviniam⁶¹ satyrinių personažų vaizdavimo tipui. Personažai kuriami atskleidžiant ne tik jų pačių bruožus ir netobulumą, bet ir jų aplinkos trūkumus. Neverbalinė personažų komunikacija papildo verbalinę komunikaciją, apie kurią plačiau kitame skyriuje.

3. 3. Verbalumo svarba veikėjų vaizdavime: kalba kaip charakteristika

Simas Karaliūnas teigia, kad „aukščiausia komunikacijos forma yra kalbinė, arba verbalinė“⁶². Literatūros mokslui rūpi tai, kas susiję su kūrinio prasme ir jos estetinė išraiška, omeniniame tekste vyrauja estetinė funkcija. „Stilius literatūros teorijai aktualus kaip literatūros meniškumo pagrindas“⁶³. Išskiriantis dalykas – veikėjo kalba. Nijolė Toleikytė pateikia Michailo Bachtino pastebėjimą, kad komiškumas, ypač satyra, lemia žanrų, literatūrinės kalbos atsinaujinimą – išvaduoja nuo sustingusių kanonų, bet kokiam literatūros žanrui suteikia šiuolaikiškumo, gyvo aktualumo⁶⁴. Cvirkos romanas parašytas gražia ir vaizdinga kalba. Rašytojas puikiai moka perduoti

⁶¹ Darryl Dickson-Carr, *African American Satire: The Sacredly Profane Novel* (elektroninė versija) [žiūrėta 2012-02-19]. Prieiga per internetą:

http://web.ebscohost.com/ehost/ebookviewer/ebook/e000xww_113826_AN?sid=51da3813-2a7f-4368-b1e8-62af493b3032@sessionmgr4&vid=38 >.

⁶² Simas Karaliūnas, *Kalbos vartojimas ir socialinis kontekstas*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008, p. 109.

⁶³ *Literatūros teorijos apybraiža*, sudarė Vytautas Galinis ir kiti, Vilnius: Vaga, 1982, p. 77.

⁶⁴ Nijolė Toleikytė, „Juoko kultūros ugdymas šiuolaikiniuose literatūros vadovėliuose“, *Žmogus ir žodis*, 2004, 11,

dialogus, vykusiai naudoja liaudies priežodžius, posakius, tautosakos medžiagą. Pats rašytojas apie stilių yra rašęs, kad „[s]tilius auga ir tobulėja lygiai su visu autoriaus dvasios ir kultūros ūgiu bei jos derliumi“⁶⁵. Ne mažiau vaizdinga ir sodri (kartais brutali) Strakšio personažų kalba. Dėmesį patraukia juokingi ir įdomūs dialogai, tekste gausu liaudies priežodžių, šūkių, pašiepiančių santvarką ar kai kuriais atvejais konkretų veikėją. Tinkamoje vietoje pavartoti jie skamba labai komiškai. Daugelis perkurti, perdaryti, taip suteikiant komišką atspalvį. Vartojami sovietiniam laikotarpiui būdingi rusiški posakiai. Visa romano leksika puikiai perteikia anų laikų dvasią, „liaudies išmintį“, ironizuoja politinę ideologiją, beprasmiškus šūkius ir tuščiažodžiavimą. Strakšio ir Kunčino romanų kalba panaši savo vulgaria leksika. Strakšys teigia, kad „kartais reikia daiktus pavadinti tikraisiais vardais. Jie tada gražiau atrodo. Beje, mūsų tauta niekuomet žodžio kišenėje suspaudusi nelaikė – žėrė į akis tai, ką turėjo. Tad netaupykime ir nedažykime žodžių. Kalba, beje, visuomet yra tokia, kokia yra. Tai nepriklauso nuo laikų ar laikmečio“. Ir priduria, kad kaip tik „jei romanas būtų leistas anais laikais, tai jo redaktorius būtų iš peties padirbėjęs – išmetęs visus vulgarumus. Vulgarybės iš viešo gyvenimo buvo išvartotos“. Tačiau autorius pripažįsta, kad visada „yra ribos, kurių negalima peržengti. Tai rodo mūsų kultūros lygį“⁶⁶.

N. Rabiniancas pastebi, kad įdomiai romane *Frank Kruk* personažus charakterizuoja ryškiai individuali jų kalba. Pirmuose skyriuose Prano kalba įžūli, grubi: „Ė, kaip judi, lyg girnų apatinis akmuo“, antrojoje dalyje – jau Franku Kruku pavirtusio išsišokėlio, kuris neprisimena giminių, pamiršo gimtąją kalbą skamba amerikonizmų pilna šnekta „Helo Helo Broliai ir seserys Lietuvos. Pirmiausia... ai donkerjums... Mano hert, arba jūsiškai – širdis, yra labai daug Tėvynės pasiilgus. Aš ir mano kostumieriai yra satisfaid Lietuva“ ir t. t.⁶⁷. Cvirkos romano kalba gyva, vaizdinga, tačiau taip pat gausi ir svetimybių, žargonizmų. Kalba, žodynu kuriami personažų paveikslai, išryškinamos jų savybės (karčiamoje Pranas trinkteli į stalą šaukdamas: „Vikriau! Skorei! Čto!“ (FK, 67)). Galima teigti, kad žargonas atliko personažo charakterizavimo funkciją, taip autorius parodo veikėjo pastangas greičiau įsilieti į naują visuomenę. Kai kurie žodžiai tapo tarptautiniais žodžiais („aveniu“, „piknikas“, „skveras“), kai kurie charakterizuoja barbarizmais užterštą Amerikos lietuvių kalbą („okei“, „olrait“, „šiur“, „jes“), yra žodžių, kur prie angliškos šaknies prisegama lietuviška galūnė („šulė“). Negirdėtų žodžių egzotiškumas lėmė komiškumą. Kalbant apie antraeilius veikėjus, reikia paminėti, kad personažus vieną nuo kito galima atskirti pagal jų kalbą, tik jiems būdingus priežodžius. Pavyzdžiui, Cvirkos romano veikėjo Dirgelevičiaus mėgstamas posakis „joukun darbs“, antstolį galima pažinti iš lotyniškų posakių, kurie savo

p. 38.

⁶⁵ Petras Cvirka, „Atsakymas į „Kultūros“ žurnalo anketą. 1934“, *Kas yra kūryba. Lietuvių rašytojai apie kūrybą*, sudarė Juozas Jasaitis, Kaunas: Šviesa, 1989, p. 126.

⁶⁶ Elektroninis pokalbis su rašytoju Adolfu Strakšiu [2012-03-31]. Žiūrėti priedą, p. 5.

⁶⁷ N. Rabiniancas, „Satyrinis P. Cvirkos romanas“, *Petras Cvirka literatūros moksle ir kritikoje*, sudarė Rimantė Umbrasaitė, red. komisija Juozas Baltušis ... [et al.], Vilnius: Vaga, 1977, p. 223.

absurdiškumu rodo jo „išsilavinimą“. Klebonui charakteringas posakis: „Milosti prosim! <...> Gut, gut!“ „Možno, domine...“ (FK, 416). „Eto štuka!“ „Ach ty, čiudak!“ (FK, 422), žodis „domine“.

Gausu žargonizmų, barbarizmų, necenzūrinių žodžių, keiksmažodžių Strakšio ir Kunčino romanuose. Strakšio personažams būdingi rusicizmai (tai atspindi sovietinį laikotarpį): „fufaikė“, „cementovkė“, „perestroikė“, „glastnost“, „tiurma“, „nūdnikas“ – jų apstu visame tekste. Kunčino romane taip pat netrūksta rusiškų pasakymų („kakoj skirtum?“, „zdorovatsia pozabył?“), žargono, necenzūrinių žodžių ir jų junginių („bybis ne balalaika. Staccato ilgai juo nepagrosi!“ (PF, 141), „kotai“ (PF, 202), „išdulkinau abi Kuliavo ožkas“ (PF, 128) ir kt.

Daugelis romano *Dunda Dulkinas ir kiti* personažų turi pastovius priežodžius, posakius, kurie padeda charakterizuoti ir atpažinti veikėjus. Dulkiniui būdingi posakiai: „Eto govoriu tebe ja, a mnje skazal Lenin“; „Rūru v ambrazūru“; „Rūru v makulatūru“ ir kt., Telišauskienei – „mano mieli pumpotaukšliai“ ir pan. Romane *Pjūti ffjūūt! arba Netiesų dvaras* tai neišryškinta. Personažų charakterius paryškina taiklios metaforos, palyginimai. Daugelį palyginimų autoriai ima iš šnekamosios liaudies kalbos. *Frank Kruk* herojus pastebi, kad Gudaitienės plaukai dirbtini ir uždedami „ant plikos kaip delnas galvos“ (FK, 91). „Jo biznis kilo kaip ant mielių“ (FK, 234), „Fordas šoko staiga, dideliu šuoliu, kaip avinas“. Neužvedamas automobilis palyginamas su šėtono apsėstuoju: „lyg pats velnias būtų į jį įlindęs“. Kitas gražus ir vaizdingas Cvirkos palyginimas: „mėtydamas cigaro dūmukus, kaip mažas buksyrinis laivukas (FK, 160).

Strakšio romane taip pat esama daug vaizdingų meninių palyginimų, įdomių metaforų („gaidukas“, „kopinėti josios turtingą medumi avilį...“ (DD, 67), tarmybių, netgi naujadarų, negirdėtų žodžių („velniabobė“). Visa tai daro veikėjų leksiką nenuobodžia, gyva ir atitinkamai charakterizuoja personažus, suteikia jiems savitumo ir komiškumo. Gražus palyginimas: „kaukši krumpliais per jo [karsto – aut. pastaba] šonus – tarsi rinktūsi puodynę rūgpieniui“ (DD, 26). Ne mažiau vaizdingi kiti Strakšio palyginimai, suteikiantys pasakojimui komiškumo: „Dulkinas nusipurto – kaip kalakutas, nušokęs nuo vištos“ (DD, 55), „Ta istorija prarūgusi kaip propernykščiai kopūstai“ (DD, 52), „Saulė blizgina kaip čigono kiaušiai...“ (DD, 288) ir kt. Vienoje iš erotinių scenų Paša lyginama su žuvimi tinkle: „blaškosi tarsi žuvis žvejo tinkle, į kurį įplaukė pati ir iš kurio nebenori išplaukti“ (DD, 69). Palyginimas šiek tiek primena Cvirkos romane aprašomą Franko ir merginos meilės sceną, kur mergina lyginama su upe: „ji kaip upė tvino, murmėjo ir blaškėsi“ (FK, 159).

Kunčinas taip pat nevengia palyginimų. Mildavilė „mekeno kaip nėščia avis“ (PF, 117). Jeigu Milę lygina su Mopsu, o Nelę su mitelšnauceriu, tai apie Oką sako: „atvira kaip atvirukas mergina“ (PF, 61). Taiklūs ir žaismingi, ironiški palyginimai, metaforos („drožtukas“, „ji tik paslėpė mane po savo trumpu sijonu“ (PF, 61), „patilindžiuoti savo vaikišku varpeliu jos aidžioje

bedugnėje“ (PF, 202)), tarmybės („nea, „paskuites“) suteikia personažams individualumo, gyvumo ir komiškumo.

Cvirka labai gražiai ir meniškai metafora išreiškia Krukelio virtimą Franku Kruku: „Iš lėto, lėtutėliai jame mirė Pranas Krukelis, ir jo griuvėsiuose augo Frankas Krukas“ (FK, 208). Kita tinkamai panaudota metafora: „Save reikia apgaubti pasitikėjimo siena“ (FK, 208). Visi tropai padeda kurti personažo paveikslą. Charakteriai kuriami ir dialogu, ir monologu. Dažni romane šmaikštūs, sodrūs Franko ir saliūnininko Vaito dialogai, charakterizuojantys abu veikėjus. Įdomiai atpasakojami dialogai Klero atsiminimuose (*Pjūti fjūūt! arba Netiesų dvaras*). Gausu komiškų dialogų ir Strakšio romane *Dunda Dulkinas ir kiti*.

Vienas iš personažo kūrimo būdų yra monologas. Per veikėjo monologus rašytojas atskleidžia veikėjo charakterį, požiūrį į kitus veikėjus ir aplinką. Štai Franko, agituojančio žmogų į armiją, monologas:

Monkės biznesis! Jūs sakote – mušasi, bet pažiūrėkit, kur nesimuša: fabrike stumdosi, stryte stumdosi, biržoje galvomis eina, kad uždirbtų šimtinę, o kas – vienas linksmumas, jeigu dar su muzika. Paskaityk, jaunuoli, laikraščiuose, – koks ten karas! Dainuodami viens su kitu glėbesčiuojasi, apkasai tokie įtaisyti, kad šok ir linksminkis! Jeigu kas iškiša kur nereikia nosį, galbūt ją ir nuneša, bet kur nemiršta žmonės! Kur jie nepakliūva! Kas nenori šiandien stoti į armiją! Visi bėga (FK, 177).

Šis monologas padeda atskleisti Kruko sugebėjimą agituoti, išryškinamas jo elgesio cinizmas. Vien šiame monologe satyrinio komiškumo efekto stiprinimui Cvirka panaudoja įvairias meninės raiškos priemones: žargoną, idiominius junginius, retorinius klausimus bei sušukimus. Galima įžvelgti ir parodiją, ir ironiją, ir sarkazmą.

Pažymėtina, kad Kunčino romanas *Pjūti fjūūt! arba Netiesų dvaras* gali būti laikomas monologiniu romanu, kadangi jis pateikiamas atsiminimų forma pirmuoju asmeniu.

Esama ir vidinio monologo. Tai atsispindi Franko pokalbyje su „anų metų“ Pranu Krukeliu: „Taip, jeigu nori būti geru biznieriū, Pranai, prasimušt į žmones, – reikia būti žiauriam, nepaisyti svetimų žaizdų. Reikia imti pavyzdį iš Franko Kruko“ (FK, 214). Strakšio romano herojaus vidinis monologas: „Dundą Dulkina staiga ima draskyti baisūs vidiniai prieštaravimai. „Antspauduoti ar neantspauduoti? – štai klausimas koksai“ – perfrazuoja Šekspyrą [panaudota parodija – aut. pastaba] ir ima vyt iš galvos abejones“ (DD, 81). Arba: „Dieve aukštiekninkas, partija brangiausioji, ar tik nenublūdau, – susizgrimba Dunda Dulkinas. Iš kur tokios paikos ir nepagarbios mintys? Į kokias lankas pasileidau? Kokias gėleles skinu ir kokį vainikėlį pinu? Dievuliau mano brangus, kuris nesi, todėl negali būti!“ (DD, 38). Emocionalus vidinis monologas su retoriniais sušukimais ir klausimais.

Neretai Kruko vidiniame monologe atsispindi ir groteskas. Knygoje *Pagrindinės moderniosios literatūros sąvokos* (2000) teigiama, kad grotesko priemonės yra deformacija,

destrukcija ir dekompozicija. Groteskas glūdi trapioje pusiausvyroje tarp siaubo ir komizmo⁶⁸. Groteską naudoja Cvirka, kurdamas pagrindinį personažą. Tai padeda išryškinti Franko verslininkiską charakterį, suteikia naujų bruožų personažui ir pabrėžia Kruko charakterio logiką. „Krukas ir fantastiškiausiomis aplinkybėmis liks biznierių ir graborių, jis kitaip į gyvenimą žiūrėti negali“⁶⁹. Tai atsispindi jo vidiniame monologe, susitikus Krukui su Krukeliu:

Frankai, kiek žmonių, kiek daug gyvenimo ir kiek betikslio vaikščiojimo! O, jeigu būtų buvę galima protingiau, graboriškai sutvarkyti viską, suguldyt visus tuos pėsčius, važiuojančius, – visus brukliniečius į grabus, į tavo grabus! Koks puikus biznelis! Neužtekę būtų didelių, žaliuojančių miškų grabų lentoms! Nė visų sodų, daržų ir oranžerijų, kur gėlės auga, – milijonams grabų papuošti. Ir jeigu už kiekvieną nabašninką tik po penkis dolerius! Paskaičiuok, Frankai, pirštais, nes kitaip neišmokai. Sudėk, atimk, padauginink! (FK, 252).

Vidiniu monologu autorius atskleidžia herojaus svajones: visus Bruklino gyventojus palaidoti, užsidirbant kuo daugiau dolerių, o, kai nebebus ko laidoti – nuvykti į tėvynę pailsėti. Kitas grotesko pavyzdys – Franko įsivaizduojamas susitikimas su palaidotu mirusiuoju: „Frankas palaidojo vieną nabašninką, o jo gražias laidotuves aprašė laikraščiuose, ir kaip tas nabašninkas paskum atsiliepė per spaudą, dėkodamas Frankui už rūpestingą patarnavimą“ (FK, 273). Dar vienas epizodas, kai Frankas telefonuoja į dangų: „– Alio, dieve! Čia kalba Frank Kruk. Viskas orait. Šiandien pasiunčiau jums naują partiją tautiečių!“ (FK, 245). Galima teigti, kad vidinis monologas padeda atskleisti personažo vidinį pasaulį.

Adolfo Strakšio romane gausu originalių liaudies posakių: „Visų šalių duobkasiai ir grabdirbiai, vienykitės“ (sovietų proletarų šūkio parodija); „[B]ul bul bullll“; „[C]ingu lingu, gur gur gur“ (DD, 22); „Alga yra ne tiktai pinigai – alga yra šventė“. (DD, 43); „Kumelės saugokis iš priekio, driganto – iš užpakalio, o bobos – iš visų pusių“ (DD, 82); „Darbas myli durnių, durnius myli darbą“ (DD, 103); „Toks gyvenimas. <...> Kam kumpis, o kam kiaulės uodega ar zuikio pautai su bruknių kisieliu...“ (DD, 126.); „Nebūtume lietuviai, kad vienas kitam bliūdo neprišiktume“ (DD, 161); „Verkia duonelė paršų ėdama“ (DD, 202). Įsimintini ir daugeliui atpažįstami rusiški posakiai: „A jiesli zavtra voina?“; „Každąją sosiska chočiet bytj kolbasoj“; „Tyše budiš – dalše jiedieš“. Posakiai padeda charakterizuoti veikėjus, rodo jų požiūrį ir mąstymą. Komiškai skamba mėgstami Dundos sušukimai: „Dieve aukštiekninkas, partija brangiausioji!“, „Partija švenčiausioji!“, „Tegul jam padeda Dievas ir partijos komitetas!“ (DD, 170). Komiškumą sukelia kontrastas: „Dievas“, „šventumas“ šalia „partijos“. Apskritai romane yra nemažai vietų, kur ryški aliuzija į šv. Raštą. Kai tai pateikiama greta sąvokų „partija“, „ateistinė ideologija“, neatitikimas kelia komiškumą. Žinant, kad romanas yra satyrinis, jau vien dalių pavadinimai „Gailestingoji“, „Sopulingoji“, „Graudulingoji“ kelia šypsena. Kaip teigia pats rašytojas: „Toks mūsų gyvenimas.

⁶⁸ *Pagrindinės moderniosios literatūros sąvokos*, sudarytojai: Dieter Borchmeyer, Viktor Žmegač, iš vokiečių kalbos vertė Rita Tūtlytė ... [et al.], Vilnius: Tyto alba, 2000. p. 133.

⁶⁹ Dovydas Judelevičius, „Satyrinio vaizdavimo priemonės P. Cvirkos romane „Frank Kruk“, *Petras Cvirka literatūros moksle ir kritikoje*, sudarė Rimantė Umbrasaitė, red. komisija Juozas Baltušis ... [et al.], Vilnius: Vaga, 1977. p. 239.

Jis kupinas įvairiapusiško gailestingumo, visokiausių sopulių, kad net darosi graudu, o kartais ir juokinga. Ir tiesiogine, ir perkeltine, tai yra satyrine prasme. Juoką reikia sugebėti suprasti“⁷⁰.

Išskirtinio dėmesio ir analizės reikalauja Strakšio romano dainelės (kitiems dviems romanams tai nebūdinga), kurios taikliai parodo to meto moralinį nuosmukį ir absurda, suteikia ryškių spalvų personažų charakteriams. „Talaluškos“ šmaikščiai parodijuoja populiarias liaudies dainas, pakeičiant kai kuriuos žodžius, kitos visai negirdėtos ir sukurtos rašytojo bei kitų autorių (Romualdo Granausko, Domo Rimkaus). Kai kurios jų su aiškiu politiniu atspalviu, išryškinamas požiūris į santvarką, valdžią, nutautėjimą:

Lietuvi, prikąsk liežuvį –/ juk ruskis klausos mūs (DD, 152);

O kokie tešliai Lietuvą valdė:/ kiek jie išgėrė, kiek jie suvalgė (DD, 428);

Udralių sribukų/ šimtas dešimt štukų,/ o tarp šitų štukų/ Ruzveltas bibukas (DD, 151);

Ateis iš miško Jurgis ir šikną išstarkuos/ Sugrįš pavasarėlis,/ lakštutės užkukuos – /pareis iš miško Jurgis ir šikną išstarkuos (DD, 112);

O broliai lietuviai/jau rusiškai šneka,/ ir skamba po laukus/mas-ko-lių šnektaaa... (DD, 167).

Išmyžk, brangioji,/mano vardą/ant rajkomo pamatų,/ir padaryk/tą darbą svarbų/be matmorės/paskatų... (DD, 419).

Kitos – tiesiog mėgstamos dainuoti išgėrusių vyriškių ir rodančios moralinį pakrikimą:

Kad kelias nedulkėtų,/ kad mylimai mergelei/ kelniukai nedulkėtų;

Šešios mergos,/ šešios mergos,/ šešios mergos unt šeina –/ vo nė vėina,/ vo nė vėina,/ vo nė vėina vainika./ Šešios bonkės,/ šešios bonkės,/ šešios bonkės unt stala,/ vo nė vėina,/ vo nė vėina,/ vo nė vėina pijoka (DD, 47);

Prispaudė Dulkinas Zosiuką prie šieno kupetos,/ ta šaukia, rėkia: „Oi Dunduk, neduosiu niekados“ (DD, 48);

Kad vis taip, kad vis taip būt,/ kad visos dienos stačios būt,/ kad viena diena dirbama/ ir ta pati nupipiii-sa-sa-sa...(DD, 24);

Oi, mamyt, ką daryt,/ kad taip gražiai prašo?/ Pasakyki, dukteryt,/ tegul pasirašo (DD, 50);

Pamylėjo žirnis pupą,/ sijonėlį žemėn lupa./ Oi, žirneli, ką darai?/ Cit, pupyte, bus gerai (DD, 51);

Pastatys tėvas klėtį,/ kad būt vaikus kur perėti,/ pastatys, ukšvaimatį,/ jei ne šiemet – kitamet (DD, 141);

Tėveli, tėveli,/ kol gavai tu mamą,/ kiek sykių pas mergas lindai į kamarą?/ Močiut, motinėl,/ kol gavai tu tėtį,/ kiek sykių po bernais teko tau gulėti? (DD, 146);

Ir vėl bonkė ant stalo,/ šalia – sena merga,/ ir vėl tos pačios dainos/ kaip vakar vakare:/ padaryk padaryk padaryk man vaiką,/ didelį ir sveiką... / Per tokį trumpą laikąaaa? (DD, 338).

„Talaluškose“ dominuoja išgertuvių, erotikos motyvai, dažnai įpinami veikėjų vardai, esama politinio atspalvio. Taip paryškiniami personažų paveikslai, atskleidžiami jiems būdingi pomėgiai, pajuokiama santvarka. Gausu necenzūrinių žodžių, žargonizmų. Dainelėse ir kitur tekste vartojama nemažai žemaičių tarmės žodžių. Komiškai skamba dainos, kuriose pusė žodžių dainuojama lietuviškai, o pusė – rusiškai. Tai rodo, kaip buvo įaugę į piliečių sąmonę rusų kalba ir kaip ji užteršė mūsų gimtąją lietuvių kalbą. Kita vertus, tai parodo sovietinių lietuvių valdininkų norą tokiu būdu įtikti valdininkams rusams, atvykusiems iš Rusijos: „My vakarą tylų/ sidieli na bereg/ Šaltupės riekoj,/ sukritom į bieląjį smėlį/ į piesni dainavom/ s toboi“ (DD, 301). Tas dainėles

⁷⁰ Elektroninis pokalbis su rašytoju Adolfu Strakšiu [2012-03-31]. Žiūrėti priedą, p. 3.

mėgo dainuoti išgėręs Karolis karstų dirbtuvėse. „Negražus gyvenimas – negražiai ir dainuoja“. <...> „Kokie laikai, tokios ir dainos“ (DD, 333), – filosofškai atsako Marksas, paklaustas, kodėl tokias negražias dainas dainuoja.

Pažymėtina, kad visi trys romanai pasižymi originaliu ir savitu kalbos stiliumi. Cvirkos romanas parašytas gražia ir vaizdinga liaudies kalba. Strakšio personažų kalba yra neretai brutali. Personažams suteikiama pastovių mėgstamų posakių, žodžių. Itin didelę reikšmę žodžiui teikia ir Kunčinas; kaip teigia Nerijus Brazauskas, rašytojas „žodžiais kuria vaizdą, o ne vaizdais žodžius“⁷¹. Visi rašytojai naudoja žargoną.

3. 4. *Personažo vardas – viena iš tradicinių charakterio kūrimo priemonių*

Skyriaus tikslas – išsiaiškinti, kokią reikšmę personažų charakterių kūrimui turi vardas, kiek jis informatyvus, atskleidžiant veikėją. „Visi turime vardus. Jais kreipiamės į artimus žmones. Kai girdime sakant Jonas ar Ona <...>, mintyse iškyla konkrečių žmonių su ryškiausiais bruožais paveikslai“⁷². Taigi, ir meniniame tekste vardas labai svarbus. Jame sukoncentruota tai, kas buvo apie veikėją aprašyta. Vardas tarsi apibendrina, susumuoja. Nors apie vardą, kaip veikėjų charakterizavimo priemonę šiame darbe rašoma paskutiniame tiriamosios dalies skyriuje, iš tikrųjų jo svarba yra labai didelė, jis įtakoja pirmą įspūdį. Neatsitiktinai dviejų romanų *Frank Kruk* ir *Dunda Dulkinas* ir kiti vardai iškelti į pavadinimus.

Visų trijų romanų pagrindiniai veikėjai – vyrai. Cvirkos romane Pranas Krukėlis suamerikonėja ir tampa Franku Kruku. Apie Franko Kruko vardo atsiradimą Jonas Šimkus prisimena, kad į „Lietuvos Žinias“ iš provincijos dažnai rašydavo toks siuvėjas Pranas Kriukelis, mėgęs rašyti ir į Amerikos lietuvių spaudą. Kartą Cvirka pamatė, kad po Kriukelio korespondencijomis, greta jo tikrosios pavardės, buvo parašyta suamerikoninta pavardė „Frank Kruk“. Kiek prisimena Šimkus, „ši amerikoniška išmonė taip patiko Cvirakai, kad jis vėliau panaudojo savo romane“⁷³. Per visą romano fabulą veikia Frankas Krukas, o Pranas Krukėlis minimas tik vaikystėje ir jaunystėje Lietuvoje. Atvykus į Ameriką, dėsningai keičiantis veikėjo išvaizdai ir poelgiams, pasikeičia vardas ir pavardė: „Iš lėto, lėtutėliai jame mirė Pranas Krukėlis, ir jo griuvėsiuose augo Frankas Krukas“ (FK, 208). Pats personažas apie savo vardo pakeitimą sako: „Mane vadina Frank Kruk. Juokinga, kad kažkada mane vadino Pranu Krukėliu, bet tas vardas Amerikoje per daug ilgas, ir kai kokia nors firma ištars, galima penkis dolerius pražiopsot“ (FK,

⁷¹ Nerijus Brazauskas, „Pjūti fjuūt! arba Netiesų dvaras“ (elektroninė versija) [žiūrėta 2012-02-10]. Prieiga per internetą:

<<http://www.rasyk.lt/knygos/pjuti-fjuut-arba-netiesu-dvaras/1956.html>>.

⁷² Kazimieras Kuzavinis, Bronys Savukynas, *Lietuvių vardų kilmės žodynas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2007, p. 5.

⁷³ Jonas Šimkus, „Petras Cvirka „Žiburėlio“ bendrabutyje“, *Knyga apie Petrą Cvirką*, parengė Antanas Venclova, Vilnius, 1949, p. 120.

173). Būtina paminėti ir tai, kad „frankas“ – tai piniginis vienetas, o tai labai siejasi su personažo „meile“ pinigams. Jo visas gyvenimas, veikla ir mąstymas persunkti „pinigų darymu“.

Strakšio romano herojaus Dundos Dulkino pavardė kelia šypsena tik ją išgirdus, nes dažnam asocijuojasi su personažo pomėgiu „dulkintis“ su bendrapartietėmis (žargonas, t.y. „lytiškai santykiauti“⁷⁴), dėl to jis vis yra pašiepiamas kitų veikėjų. Dundai belieka gražiai nurausti ir pasakyti: „kad mano pavardė šitokia – vis primenanti...“ (DD, 8). *Lietuvių pavardžių žodyne* yra tokia pavardė įrašyta ir aiškinama, kad kai kuriais atvejais gali būti kildinama nuo žodžio „dulkė“, tačiau gali būti siejama ir su vokiečių „Dulk“⁷⁵. Pats autorius taip pat pripažįsta, kad „Yra tokia vaizdinga pavardė, turinti tam tikrą prasmę <...>. Gyvenime buvo toks prokuroras, netgi toks žurnalistas“⁷⁶. Dunda Dulkinas kartais moterų pavadinamas „Dunduliuku“, „Dulkinėliu“, „Nusidulkinuku“, „Dulkintuvu“. Taip kūrinio kontekste pavardė įgauna komišką informatyvų atspalvį.

Jurgio Kunčino romano pagrindinis personažas, recidyvistas vadinamas Bladu Kleru, vardas ir pavardė neįprasti, nelietuviški, tačiau nieko ypatingo ir nepasakantys, tik skambantys kiek grubiai ir taip papildė veikėjo prieštaringą charakterį.

Charakteringi romano antraeilių veikėjų vardai ir pavardės. Šešiapūdžio pavardė ryškiai charakterizuoja veikėją, kuris yra tvirto, stambaus kūno sudėjimo ūkininkas, griausmingu balsu ir knarkimu, rajas ir gobšus. Neatsitiktinai Sungailos pavardė skamba panašiai į „Šungailą“, žinant jo nenuspėjamą charakterį ir pomėgį girtis šunų veislėmis ir sumanymą steigti „šunų dresavimo akademiją“ (FK, 534), nesunku nuspėti, kodėl jis taip pavadintas. Dūdos pavardė labai tinka veikėjui, nes jis mėgo plepalus, paskalas skleisti. Ne šiaip sau klebonas pašiepavo Dūdą sakydamas: „Oi dū dū dū, šiaudai be grūdų...“ (FK, 338). Gaidukas-Gaidelionis pavadintas kunigaikščio Kaributo vardu, nes jis romantizuoja senovę ir iš to daro verslą. Vardo reikšmė yra „būti kariu“ ir tai sudaro kontrastą su „Gaiduku“. Iš tikrųjų veikėjas tėra tik „menkas gaidukas“, niekuo ne geresnis už kitus „šventuosius“. Panašiu vardu pavadintas Kunčino romano personažas Karigaila, kuris „tašė iš uosio pliauskų žynius bei vaidilas“ (PF, 57), siekiant ironizuoti veikėją. Dirgelevičiaus pavardė atitinkamai charakterizuoja veikėją, nes yra kilusi nuo žodžio „dirti“ („lupti“, „plėšti“). Visa tai nesvetima personažui. Kartais personažas pavadinamas „pan Dirgelievič“, pašiepiant jo bajorišką kilmę. Barniško pavardė atspindi jauną personažą ir berniokišką jo būdą. Pavardė kilusi nuo žodžio „bernas“, „jaunas berniukas“⁷⁷.

⁷⁴ Egidijus Zaikauskas, *Kalbos paribiai ir užribiai: lietuvių žargono žodynėlis*, Vilnius: Alma Littera, 2007, p. 48.

⁷⁵ *Lietuvių pavardžių žodynas*, T. 1, A-K, autoriai Aleksandras Vanagas, Vitalija Macijauskienė, Marytė Razmukaitė, Vilnius: Mokslas, p. 540.

⁷⁶ Elektroninis pokalbis su rašytoju Adolfu Strakšiu [2012-03-31]. Žiūrėti priedą, p. 4.

⁷⁷ *Lietuvių pavardžių žodynas*, T. 1, A-K, autoriai Aleksandras Vanagas, Vitalija Macijauskienė, Marytė Razmukaitė, Vilnius: Mokslas, p. 199.

Yra pavardžių, kurias paaiškina patys personažai, arba kurių prasmė paaiškėja iš konteksto. Štai Kunčino personažas prisimena: „Dama vadinosi Vanda, tai šį tą sako – ir literatūroje, ir gyvenime visos mano sutiktos Vandos būdavo tik siaubingai ištvirkusios, besotės žliugenos“ (PF, 108). Arba apie mokytoją Antaną Pisarevičių sako: „Kiek jis kentė dėl savo pavardės, kuri reiškė tik sugebėjimą skrebenči laiškų rekrūtams į caro kariuomenę“ (PF, 8).

Strakšio romane veikėjai kalbasi: „O tu, Bronislava, žinai, ką rusiškai znočija – „bronia“?!“ „Šarvas, tanko šarvas“ ir dar – Broni – slava. Taigi tam šarvui – garbė arba šlovė“. „Yra ir trečia reikšmė <...> – „rezervuotė“ (DD, 24). Esama ir vulgarios leksikos. Kušelynės komjaunimo aktyvistės vardas – Logaritma Pabarškaitė. Paaiškinimas pačiame tekste: „Pabarškaitė, kurią barškini“ (DD, 256), „[k]ol tu po Uzbekijos saule barškinsi Logaritmą Pabarškaitę, aš dulkinsiu tavo žmoną“, – sako Dulkinas Šaltupiui. Dviprasmiški vardai iškart sukelia komiškumą. Paminėtina Pizikevičiaus (kilusi iš žargono) pavardė.

Romanuose nemažai nelietuviškų vardų ir pavardžių, kuriomis pabrėžiama personažų užsienietiška kilmė, tautybė: Meri, Levinsky (*Frank Kruk*), Abdula, Čaika, Čaikovskis, Juchto, Jokastė Balandis – Amerikos lietuvė (*Pjūti fjūūt! arba Netiesų dvaras*), Kaka Čerkanidzė, Gluška Kosoglazovas, Foma Kislokvasov (*Dunda Dulkinas ir kiti*). Ypač informatyvus pastarasis rusiškas vardynas: Kaka asocijuojasi su „išmatomis“, gruziniška generolo pavardė nurodo į „mūsų išvaduotojus“. Romane rašoma: „Kai atvažiuoja generolas Kaka Čerkanidzė, Berūkštis jau ne Berūkštis, o Berūkštadzė, <...> Jurgis Šutinas jau ne Šutinas, o Šutinidzė, o Dunda Dulkinas jau visai ne Dunda Dulkinas, o Dundalava Dulkinšvilis. Taip prie vaišių stalo visi lyg nekrikštai persikrikštija, o už kiekvieną „perkrikštą“ pakeliama taurė“ (DD, 298). Adolfas Strakšys interviu teigia: „Įdomūs ir linksmi buvo žmonės, ypač partijos rajono komiteto vadovaujantys kadrai, per susitikimus su išvaduotojais gruziniais prie degtinės kalnais apkrautų stalų savo pavardes verčią į gruziniškas“⁷⁸. Autorius ironizuoja sovietmečio lietuvių valdininkus. Paties autoriaus teigimu, šie veikėjai buvo paremti tikromis asmenybėmis. Dėl to galima teigti, kad Strakšys plačiai naudoja ne tik anksčiau minėtą degeneratyvinį veikėjų kūrimo būdą, bet ir generatyvinį, kai sukuriami veikėjai, kurie įsmeina kvailumą ar blogybes ir dažnai turi numanomus atitikmenis realybėje. Į juos autorius nukreipia „ironijos ar pašaipos retoriką“⁷⁹.

Personažas Kosoglazov sako: „nors mano vardas ir „Gluška, bet aš ne glušas...“ (DD, 93). Foma Kisloglasov – personažo Markso žodžiais tariant, „sugižusi gira. Todėl jam ir vidurius paleido. Lakstė ir lakstė į tupyklą“ (DD, 117).

⁷⁸ Elektroninis pokalbis su rašytoju Adolfu Strakšiu [2012-03-31]. Žiūrėti priedą, p. 4.

⁷⁹ Darryl Dickson-Carr, *African American Satire: The Sacredly Profane Novel* (elektroninė versija) [žiūrėta 2012-02-19]. Prieiga per internetą: http://web.ebscohost.com/ehost/ebookviewer/ebook/e000xww_113826_AN?sid=51da3813-2a7f-4368-b1e8-e7af493b3032@sessionmgr4&vid=38 >.

Visuose trijuose romanuose esama bevardžių personažų, kai vartojami bendriniai vardai, nusakantys profesiją, socialinę padėtį: „verslininkas“, „Girininkas“, „policininkas“ (*Pjūti fjūūt! arba Netiesų dvaras*), antstolis, klebonas (*Frank Kruk*). Įdomu tai, kad klebono vardas nežinomas, tačiau savo gyvulius jis mėgsta vadinti žmonių vardais (gaidį vadino Petrausku, kuilį – Kazanova) pagal gyvulių gerus ir blogus privalumus. Tai taip pat charakterizuoja personažą, parodo jo humoro jausmą, kūriniui suteikia komiško. Kunčinas vieną epizodinę veikėją įvardija tik inicialais: „H. B.“. Strakšio romanui nebūdingi bevardžiai personažai, visi jie turi vardus, pavardes arba pravardes. Šiuo atžvilgiu Strakšys nepralenkiamas. Norėdamas giliau perteikti veikėjų charakterį, autorius vartoja pravardes: Batjka, Paputis, Matrioška, Galva, Pusgalvis (taip vadinamas pirmasis sekretorius), Trojos Kumelė („toji pravardė prikibo po to, kai dirbdama Udralių veislyne, kaip partijos akys ir ausys, suėdė direktorių Antaną Skaigirį...“), Einminutis (nuo personažo posakio „Ein minut“), Antipartinis Avižas („Ku-ku-rūzai“ – štai kas išgelbės socializmą nuo kruvinojo kapitalizmo liūno, – šaukė ji mosuodama savo mažučiu kumštuku, – „ku-ku-rūza“, o ne paliegusi „antipartinis avižas“ (DD, 53) ir kt. Kunčinas romane labai taikliai ir žaismingai pavadina veikėjas, dirbančias konditerijoje: Mile Vanile ir Nele Karamele. Sugretinami žodžiai, turintys skirtingas reikšmes, naudojant žodžių žaismą pasiekiamas komiškas efektas.

Minimos istorinės ar kultūros, literatūros asmenybės: Kunčinas romane mini Mykolaitį-Putiną, Strakšys – Kiprą Petrauskį, Landsbergį, Gorbačiovą, Leniną. Taip atskleidžiamas požiūris į žymias asmenybes. Net keli romano *Dunda Dulkinas ir kiti* personažai pavadinti istorinių asmenybių vardais ir pavardėmis: Karolis Marksas, Milicijus Ruzveltas, Saliamonas Pilsudskis, Zigmas Vaišvila. Personažai dėl savo pavardžių patenka į keistas ir komiškas situacijas. Kartais tie vardai padeda išgyventi, o kartais – trukdo. Reikia pastebėti, kad Jurgio Kunčino romane yra kultūrinių, mitinių, vardų: Pajauta (Kernavėje yra to paties pavadinimo slėnis⁸⁰), Atėnė Paladė, Nikė Samotrakė.

Taigi, satyrinio personažo paveikslo sukūrimui vardas turi didelę reikšmę. Vardo strategija labai svarbi, stipri veikėjų charakterizavimo priemonė, kuri siejasi su įvykiais, poelgiais, kalba.

⁸⁰ *Vardai ir žodžiai*, sudarė Bronys Savukynas, Vilnius: Mintis, 1971, p. 125.

IV. IŠVADOS

1. Apibendrinant galima teigti, kad teoretikų įžvalgos padėjo atskleisti satyros/satyrinio romano poetinės ypatybes. Filologinė analizė su literatūrinės interpretacijos elementais leido kvalifikuotiau paanalizuoti komiškas raiškos formas ir veikėjų kūrimo būdus. Komparatyvistikos metodas padėjo palyginti pasirinktus romanus satyrinių personažų kūrimo būdų aspektu. Taip buvo galima atidžiau pažvelgti į tai, kaip skirtingi autoriai kuria satyrinius personažus.

2. Mokslinėje literatūroje trūksta satyrinio romano apibrėžimo. Išanalizavus „satyros“ sąvoką, galima apibrėžti satyrinį romaną kaip didelės apimties, laisvos struktūros kūrinį, dažniausiai (bet nebūtinai) susijusį su dabartimi, kuriame smerkiami ir/arba aštriai išjuokiami neigiami visuomenės reiškiniai, santvarkos, žmonių ydingi bruožai. Tokiame romane atsispindi pakankamai aiškos autoriaus (pasakotojo) moralinės normos, jaučiamas (arba numanomas) objektas, į kurį nukreiptas groteskas/absurdas, ironija.

3. Darbe nagrinėjami Cvirkos ir Strakšio kūriniai atitinka įprastinius satyrinio romano apibrėžimus. Juose esama humoro elementų, tačiau kartu aiškiai jaučiamas atakos objektas, į kurį nukreiptas groteskas/absurdas, ironija. Tuo tarpu Kunčino romane, autorės nuomone, stinga aiškaus atakos objekto. Dėl to šis kūrinys nėra laikytinas tipišku satyriniu romanu. Naudojant Nortrop Frye terminologiją, Kunčino kūrinys – labiau ironiškas nei satyrinis romanas.

4. Tyrimas atskleidė, kad visi autoriai naudoja tokias komiškas raiškos formas kaip ironišką vaizdų sugretinimą, kontrasto metodą bei hiperbolę, pereinančią į groteską, anekdotines situacijas, tropus, kartais literatūrinę karikatūrą, šaržą. Pastebėta, kad rečiau naudojama parodija, paradoksas (esama Cvirkos romane). Galima teigti, kad Petro Cvirkos ir Adolfo Strakšio romanuose komiško elementai būdingi ir personažų išvaizdos aprašymui, ir poelgiams, ir kalbai, ir pasakojimui, ir aplinkai, kurioje veikia personažas. Dažnai aptinkamas kontrastas. Jurgio Kunčino romane komiško elementai portretinei charakteristikai nėra būdingi, ryškesni personažų kalboje, varduose, poelgiuose.

5. Vienas pagrindinių satyrinio veikėjo kūrimo būdų – portretas. Jo reikšmė satyrinio veikėjo kūrime skiriasi priklausomai nuo autoriaus. Cvirkos pagrindiniam personažui būdinga labai išsami portretinė charakteristika. Jo portretas yra dinamiškas ir kintantis. Franko Kruko charakterio pokyčiai detalčiai atspindimi jo portreto permainose. Antraeiliai veikėjai apibūdinami tik vaizduojamuoju laikotarpiu. Adolfas Strakšys ir Jurgis Kunčinas kreipia mažiau dėmesio į išsamią veikėjų portretinę charakteristiką. Jiems pakanka vieno kito žodžio apie aprangą ar išvaizdą. Lyginant su Franko Kruko portretais, Strakšio ir Kunčino personažų portretinės charakteristikos nėra tokios išsamios ir vientisos ir neleidžia aiškiai susidaryti vaizdo apie charakterio raidą.

6. Kaip ir portreto kūrime, taip ir vidinio pasaulio atskleidimui visi trys rašytojai naudoja menines detales, ironiją, hiperbolę, groteską, kontrastą. Romanuose gausu įvairių nutikimų,

anekdotų, istorijų, kurios padeda išryškinti personažus bei laikmečio absurdiškumą. Autorės nuomone, visi trys analizuojami kūriniai priskirtini degeneratyviniam satyrinių personažų vaizdavimo tipui. Personažai kuriami atskleidžiant ne tik jų pačių bruožus ir netobulumą, bet ir jų aplinkos trūkumus.

7. Visi trys romanai pasižymi originaliu ir savitu kalbos stiliumi. Cvirkos romanas parašytas gražia ir vaizdinga liaudies kalba. Rašytojas puikiai moka perduoti dialogus, vykusiai naudoja liaudies priežodžius, posakius, tautosakos medžiagą. Ne mažiau vaizdinga ir sodri, tačiau neretai brutali Strakšio personažų kalba. Dėmesį patraukia juokingi ir įdomūs dialogai, tekste gausu perkurtų liaudies priežodžių, šūkių, pašėpiančių santvarką ar kai kuriais atvejais konkretų veikėją. Visa romano leksika puikiai perteikia sovietinių laikų dvasią. Kunčino romano personažų kalba taip pat pasižymi grubumu ir brutalumu. Visų trijų romanų personažams būdingi įvairūs palyginimai, metaforos, nemažai retorinių sušukimų, klausimų, išvardijimų, pakartojimų. Visi rašytojai naudoja žargoną: Cvirka – amerikonizmus, Strakšys ir Kunčinas – rusicizmus. Žargonas leidžia socialiai ryškiau charakterizuoti veikėjus, atskleisti laikmetį, parodyti aplinką, kurioje personažas gyvena. Ir Strakšio, ir Cvirkos personažams būdingi posakiai, charakterizuojantys konkrečius veikėjus; taip personažus vieną nuo kito galima atskirti pagal jų kalbą ir tik jiems būdingus priežodžius. Išskirtinis Adolfo Strakšio romano personažų bruožas – jų dainuojamos dainelės. Galima daryti išvadą, kad kalba yra ypač reikšminga personažų charakterizavimo priemonė.

8. Personažo vardas – svarbi satyrinio veikėjo kūrimo priemonė. Dviejų romanų vardai net iškelti į knygų pavadinimus. Visų analizuojamų romanų pagrindiniai veikėjai yra vyrai, turintys tikrinius vardus. Romanuose *Frank Kruk* ir *Dunda Dulkinas ir kiti* dominuoja vyriški tikriniai vardai. Strakšio personažai išsiskiria pravardžių gausa ir komišku, dviprasmišku vardynu. Kunčino romanui būdinga epizodinių personažų gausa; vyriškų ir moteriškų vardų skaičius yra panašus. Romano veikėjų vardynas išsiskiria tuo, kad yra bevardžių veikėjų arba įvardintų tik inicialais arba vardu ir pavardės pirmąja raide (H. B., Sigitas E.). Šį romaną iš kitų skiria ir ta ypatybė, kad kai kurie personažai įvairiais laikotarpiais vadinami vis kitais vardais: Joana Vidzbelytė virsta Kotryna Merkiniete, Zina ir Džina – Mile ir Nele. Kartais vardai trumpinami (Pajauta – Juta, Oktavija – Oka). Visuose romanuose yra užsienietišκών vardų. Romanuose esama vardų, susijusių su Lietuvos praeitimi (Pajauta, Karibudas, Karigaila) ar istorinėmis asmenybėmis, kurie pavartoti su ironija. Naudojama mažai mažiųjų vardų formų (Gaidukas, Pranukas, Dundukas). Taigi, visų trijų romanų veikėjų suvokimą labai įtakoja jų vardas. Vardas apibendrina ir susumuoja veikėjo paveikslą.

VEIKĖJŲ KŪRIMO BŪDAI PETRO CVIRKOS, ADOLFO STRAKŠIO IR JURGIO KUNČINO SATYRINIUOSE ROMANUOSE

V. SANTRAUKA

Pagrindinės sąvokos: komizmas, satyra, satyrinis romanas, satyrinis personažas, literatūrinis portretas, Petras Cvirka, Adolfas Strakšys, Jurgis Kunčinas.

Satyra – viena iš pagrindinių komizmo formų. Pastaraisiais dešimtmečiais Lietuvoje šio žanro romanas buvo primirštas. Nauji satyriniai romanai pasirodo retai. Literatūros tyrėjai ir kritikai linkę šias knygas greitai užmiršti: satyriniai romanai paprastai aptariami tik pasirodžius naujai knygai, o netrukus ši tema ir vėl pamirštama. Apie žanro savitumą rašoma tik pavieniuose straipsniuose, recenzijose. Nėra daug darbų apie satyrinio romano stilių, satyrinių personažų vaizdavimą, aprašomų temų įvairovę. Didžioji dalis lietuviškų satyrinių kūrinių vis dar nesulaukia tinkamo literatūrologų, kritikų dėmesio.

Šiame darbe analizuojamos lietuviškų satyrinių romanų veikėjų vaizdavimo ypatybės. Pasirinkti lietuvių rašytojų romanai: Petro Cvirkos *Frank Kruk* (1934), Adolfo Strakšio *Dunda Dulkinas ir kiti* (2002), Jurgio Kunčino *Pjūti fjūūt! arba Netiesų dvaras* (2004). Darbe giliau pažvelgta į lietuvių satyrinio romano raidą, satyros poetines ypatybes. Apžvelgiami minėtų trijų satyrinių romanų personažų kūrimo panašumai ir skirtumai, taip atskleidžiant autorių kūrybinį unikalumą ir išskirtinumą. Remiamasi klasikine filologine analize, literatūrine interpretacija bei komparatyvistikos metodu.

Analizuojant romanus pastebėta, kad satyrinių veikėjų kūrimui būdingiausios tokios komiškos raiškos formos: hiperbolė, groteskas, kontrastas tarp gyvenimiškų aplinkybių ir personažo poelgių, dažnai pasitelkiama ironija, kartais vaizduojami neįtikėtini, fantastiniai arba anekdotiniai nuotyčiai. Rečiau naudojama parodija, paradoksas, literatūrinė karikatūra.

Analizės metu aptariamos šios satyrinių veikėjų kūrimo priemonės: portretas, veikėjų elgesys ir reakcija į aplinką bei situacijas, veikėjų vardai, veikėjų ir pasakotojo kalba. Dėmesys šiems personažų kūrimo būdams nagrinėjamuose kūriniuose skiriasi. Vis dėlto esama ir esminių panašumų. Visi trys romanai pasižymi originaliu ir savitu kalbos stiliumi. Visų trijų romanų veikėjų suvokimą labai įtakoja jų vardas; jis apibendrina ir susumuoja veikėjo paveikslą. Personažai kuriami atskleidžiant ne tik jų pačių bruožus ir netobulumą, bet ir jų aplinkos trūkumus.

METHODS OF CHARACTER CREATION IN SATIRICAL NOVELS OF PETRAS CVIRKA, ADOLFAS STRAKŠYS AND JURGIS KUNČINAS

VI. SUMMARY

Keywords: comic literature, satire, satirical novel, satirical character, literary portrait, Petras Cvirka, Adolfas Strakšys, Jurgis Kunčinas.

Satire is one of the main forms of comic literature. Over the last couple of decades, satirical novel could be described as a forgotten literary genre in Lithuania. New satirical novels are rare. Literary critics and researchers tend to have short memory when it comes to these books: satirical novels are generally researched and studied only once a new one shows up, and any interest tends to vanish soon after. This genre receives few articles and reviews. There are few publications that focus on style, topics or depiction of characters within satirical novels. Most of new satirical Lithuanian literature goes unnoticed by literary critics and researchers.

This research analyses various mechanisms of character creation within Lithuanian satirical novels. The author focuses on three Lithuanian novels: Petro Cvirkos *Frank Kruk* (1934), Adolfo Strakšio *Dunda Dulkinas ir kiti* (2002), Jurgio Kunčino *Pjūti fjūūt! arba Netiesų dvaras* (2004). The author takes an in-depth look at poetical properties of satire and historical development of Lithuanian satirical novel. The work compares character creation within the three aforementioned novels, thus revealing creative differences and similarities as well as uniqueness of these writers. This research borrows its methodology from classic philological analysis, literary-contextual interpretation and comparativism.

The author notes these following forms of comic expression as the most typical when it comes to creation of satirical characters: hyperbole, grotesque, contrast between character actions and circumstances, irony, fantastic or otherwise unbelievable situations. Less typical forms of comic expression: parody, paradox, literary caricature.

The author analyses following mechanisms of satirical character creation: literary portrait; depiction of actions of and reactions of characters; naming of characters; vocabulary of characters and narrator. The aforementioned satirical novels differ in terms of how extensively they employ these mechanisms. However, there are core similarities. All of these novels employ an unusual and original linguistic style. All of them employ naming of satirical characters as a major tool; names of characters summarize their portraits. In all of these novels, characters are created both by describing their individual personas and by explaining their place within their environment and how that environment shapes them in turn.

VII. LITERATŪRA

1. Petras Cvirka, *Frank Kruk, Rinktiniai raštai*, T. 2, Vilnius: Vaga, 1979.
2. Jurgis Kunčinas, *Pjūti fjūūt! arba Netiesų dvaras: romanas*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2004.
3. Adolfas Strakšys, *Dunda Dulkinas ir kiti: satyrinis romanas*, Vilnius: autoriaus leidimas, 2002.
4. Laura Auksutytė, „Naujasis lietuvių humoras“, *Naujasis židinys-Aidai*, 2006, p. 6-7.
5. Irena Baliulė, Lina Michailovienė, „Erdvės ženklai literatūrinio moters portreto struktūroje“, *Jaunųjų mokslininkų darbai*, 2008, Nr. 4 (20).
6. Nerijus Brazauskas, „Pjūti fjūūt! arba Netiesų dvaras“ (elektroninė versija) [žiūrėta 2012-02-10]. Prieiga per internetą:
<<http://www.rasyk.lt/knygos/pjuti-fjuut-arba-netiesu-dvaras/1956.html>>.
7. Petras Bražėnas, *Petras Cvirka*, Vilnius: Vaga, 1998.
8. Petras Cvirka, „Atsakymas į „Kultūros“ žurnalo anketą. 1934“, *Kas yra kūryba. Lietuvių rašytojai apie kūrybą*, sudarė Juozas Jasaitis, Kaunas: Šviesa, 1989, p. 124-129.
9. *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, 4-asis leidimas, vyriausiasis redaktorius Stasys Keinys, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000.
10. Darryl Dickson-Carr, *African American Satire: The Sacredly Profane Novel* (elektroninė versija) [žiūrėta 2012-02-19]. Prieiga per internetą:
<http://web.ebscohost.com/ehost/ebookviewer/ebook/e000xww_113826_AN?sid=51da3813-2a7f-4368-b1e8-e7af493b3032@sessionmgr4&vid=38>.
11. Elektroninis pokalbis su rašytoju Adolfu Strakšiu [2012-03-31]. Žiūrėti priedą.
12. Northrop Frye, *Anatomy of Criticism: Four Essays*, 3-iasis leidimas, Princeton: Princeton University Press, 1990.
13. Vytautas Galinis, „Petro Cvirkos įnašas į lietuvių romano raidą“, *Petras Cvirka mūsų – amžininkas*, redakcinė komisija: Kostas Korsakas (pirm.) ... [et al.], sudarė Marina Baublienė, Vilnius: Vaga, 1979, p. 85-103.
14. Dovydas Judelevičius, *Petras Cvirka satyrikas*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1958.
15. Dovydas Judelevičius, „Satyrinio vaizdavimo priemonės P. Cvirkos romane „Frank Kruk“, *Petras Cvirka literatūros moksle ir kritikoje*, sudarė Rimantė Umbrasaitė, red. komisija Juozas Baltušis ... [et al.], Vilnius: Vaga, 1977, p. 225-250.
16. *Literatūros teorijos apybraiža*, sudarė Vytautas Galinis ir kiti, Vilnius: Vaga, 1982.
17. Algis Kalėda, *Komizmas lietuvių tarybinėje prozoje*, Vilnius: Vaga, 1984.

18. Algis Kalėda, *Romano struktūros matmenys. Naujosios literatūros studijos*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1996.
19. Simas Karaliūnas, *Kalbos vartojimas ir socialinis kontekstas*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008.
20. Nijolė Vaičiulėnaitė-Kašelionienė, „Komparatyvistinė metodologija“, *XX amžiaus literatūros teorijos*, sudarė Aušra Jurgutienė, Vilnius: VPU leidykla, 2006. p. 325-347.
21. Nijolė Vaičiulėnaitė-Kašelionienė, *Komparatyvistikos pagrindai*, Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2006. p. 39.
22. Kostas Korsakas, „Petro Cvirkos literatūrinis palikimas“, *Petras Cvirka literatūros moksle ir kritikoje*, sudarė Rimantė Umbrasaitė, red. komisija Juozas Baltušis ... [et al.], Vilnius: Vaga, 1977, p. 7-34.
23. Konferencija „LLTI: Satyra ir groteskas post/moderniojoje Vidurio ir Rytų Europos literatūroje“ (elektroninė versija [žiūrėta 2011-11-29]. Prieiga per internetą:
<<http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2011-11-22-konferencija-llti-satyra-ir-groteskas-post-moderniojoje-vidurio-ir-rytu-europos-literaturoje/72488>>.
24. Kazimieras Kuzavinis, Bronys Savukynas, *Lietuvių vardų kilmės žodynas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2007.
25. *Lietuvių pavardžių žodynas*, T. 1, A-K, autoriai Aleksandras Vanagas, Vitalija Macijauskienė, Marytė Razmukaitė, Vilnius: Mokslo, 1985.
26. *Literatūros enciklopedija mokyklai*, sudarytojos Loreta Mačianskaitė, Donata Mitaitė, Dainora Pociūtė-Abukevičienė, Dalia Satkauskytė, redkolegija Aušra Martišiūtė ... [et al.], Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011.
27. *Literatūros terminų žodynas. I sąsiuvinis. Romanas*, parengė Aleksandras Krasnovas, Vilnius: Baltos lankos, 1995.
28. *Pagrindinės moderniosios literatūros sąvokos*, sudarytojai: Dieter Borchmeyer, Viktor Žmegač, iš vokiečių kalbos vertė Rita Tūtlytė ... [et al.], Vilnius: Tyto alba, 2000.
29. „Periodinės spaudos raida Lietuvoje XVI-XX a. Pirmoji pusė“ (elektroninė versija) [žiūrėta 2012-03-10]. Prieiga per internetą:
<http://www.spaudos.lt/Spauda/Periodines_spaudos_raida.htm>.
30. N. Rabiniancas, „Satyrinis P. Cvirkos romanas“, *Petras Cvirka literatūros moksle ir kritikoje*, sudarė Rimantė Umbrasaitė, red. komisija Juozas Baltušis ... [et al.], Vilnius: Vaga, 1977, p. 223-224.
31. Valentinas Sventickas, „Kapitalistinis realizmas ateina!“, *Šiaurės Atėnai*, 2004, 724 (elektroninė versija) [žiūrėta 2012-03-10]. Prieiga per internetą:
<http://www.culture.lt/satenai/?st_id=3029>.

32. Jonas Šimkus, „Petras Cvirka „Žiburėlio“ bendrabutyje“, *Knyga apie Petrą Cvirką*, parengė Antanas Venclova, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1949, p. 109-127.
33. *Tarptautinių žodžių žodynas*, atsakingasis redaktorius Valdemaras Kvietkauskas, Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1985.
34. Nijolė Toleikytė, „Juoko kultūros ugdymas šiuolaikiniuose literatūros vadovėliuose“, *Žmogus ir žodis*, 2004, 11, p. 37-42.
35. Nijolė Toleikytė, „Komiškumo ir jo raiškos formų suvokimas 11-12 klasėse“, *Pedagogika*, 2000, 42, p. 66-74.
36. *Vardai ir žodžiai*, sudarė Bronys Savukynas, Vilnius: Mintis, 1971.
37. Laima Venclauskienė, *Kolektyvinė atmintis ir lietuviška satyrinė periodika 1988-1992 m. Magistro baigiamasis darbas*, Kaunas, 2010.
38. Egidijus Zaikauskas, *Kalbos paribiai ir užribiai: lietuvių žargono žodynelis*, Vilnius: Alma Littera, 2007.
39. Janina Žekaitė, *Lietuvių romanas*, Vilnius: Vaga, 1970.
40. Владимир Барахов, *Литературный портрет*, Ленинград: Наука, 1985.
41. Ася Барштейн, *Некоторые проблемы развития журнальной сатиры 1920-х годов*, Министерство просвещения РСФСР, 1972.
42. Ася Барштейн, *Современный литературный портрет как жанровая форма мемуаристики. Учебное пособие*, Вильнюс: Редакционно-издательский совет министерства культуры и образования Литовской Республики, 1990.
43. *Литературный энциклопедический словарь*, Москва: Советская энциклопедия, под общей редакцией В. М. Кожевникова, П. А. Николаева, 1987, ст. 370.
44. Борис Томашевский, *Теория литературы. Поэтика*, Москва: Аспект пресс, 2003, ст. 256.
45. Василий Чешихин-Ветринский, „Сатира“ (elektroninė versija) [žiūrėta 2012-02-10].
Prieiga per internetą:
<<http://feb-web.ru/feb/slt/abc/lt2/lt2-7541.htm>>.

VIII. ANOTACIJA

Laima Jucaitė, *Veikėjų kūrimo būdai Petro Cvirkos, Adolfo Strakšio ir Jurgio Kunčino satyriniuose romanuose. Bakalauro darbas*, vadovė doc. dr. Džiuljeta Maskuliūnienė, Šiaulių universitetas, Literatūros istorijos ir teorijos katedra, 2012, 44 p.

IX. ANNOTATION

Laima Jucaitė, *Methods of Character Creation in Satirical Novels of Petras Cvirka, Adolfas Strakšys and Jurgis Kunčinas. Bachelot Thesis*, research adviser Assoc. Prof. Dr. Džiuljeta Maskuliūnienė, Šiauliai University, Departament of History and Theory of Literature, 2012, 44 p.

X. PRIEDAS

ELEKTRONINIS POKALBIS SU RAŠYTOJU ADOLFU STRAKŠIU

1. Koks buvo Jūsų kelias į literatūrą: iš anksto nulemtas ar atsitiktinis?

Nežinau. Pirmus apsakymėlius rajono laikraštyje spausdinau dar besimokydamas vidurinėje mokykloje. Nuo 1957-ųjų metų dirbu žurnalistinį darbą. Turiu žurnalisto diplomą. Įsigijau jį mokydamasis neakivaizdiniu būdu. Taigi esu diplomuotas rašto žmogus. O dailioji literatūra – pomėgis.

Sakyčiau, labai sunkus pomėgis.

2. Apie Jus rašoma: poetas, prozininkas, publicistas, satyrikas, žurnalistas, redaktorius, knygų sudarytojas. Kuri kūrybinė veikla Jums mieliausia?

Čia jau reiktų skaniai nusijuokti. Iš manęs joks poetas neišėjo, nors mokykloje rašiau eilėraščius. Bičiuliai surinko juos ir kažkokia proga išleido vieno egzemplioriaus mano eilių knygelę. Respublikinėje spaudoje jokios eiliuotos eilutės nesu išspausdinęs. Tik romane „Dunda Dulkinas ir kiti“ yra viena kita mano satyrinė talaluška. Mieliausias žanras dabar – įdomių žmonių prisiminimai, iš kurių laisvalaikiu darau knygas. Taip susikaupiu pinigų savo knygų leidybai, o jų, tų mano knygų, kompiuteryje jau guli ne viena. Viena tokių – skaudžių publicistinių apmąstymų rinkinys „Lietuvi, prikąsk liežuvį“, apysaka apie joniškietį lakūną Tada Šakmaną – „Prezidento adjutantas“ (buvo Antano Smetonos adjutantas) ir kitos.

Tą prisiminimų knygų darymą laikau ne kūryba, o žurnalistiniu amatu, nors ir tokiai knygai padaryti reikia ir supratimo, ir laiko, ir nervų.

Bet atsiperka – kokių charakterių sutinki! Gyvi satyriniai paveikslai – tik imk ir dėk į knygą. Manau bent vieną tokią knygą parašyti..

3. Kokį vaidmenį Jūsų kūrybos procese vaidina gyvenimo medžiaga ir kokį vaidmenį Jūs skirate fantazijai, vaizduotei savo kūryboje?

Man būtų per sunki užduotis sudėlioti viską į atskiras lentynėles. Visko pamatas – gyvenimas. Viskas gimsta gyvenime, o ne prie rašomojo stalo. Gyvenimas visko gimdytojas. Jis

sukuria tokias situacijas, kurių metų metais nesugalvotum. Kūrėjui svarbiausia yra skaityti neparašytą gyvenimo knygą. Ir mokėti ją skaityti.

Bet ką aš čia pamokslauju...

4. *Penkerius metus buvote satyrinio žurnalo „Šluota“ vyriausiuoju redaktoriumi. Kodėl, Jūsų nuomone, dabar nebėra satyrinių žurnalų?*

Satyra yra politinis žanras. Sakyčiau, suktas žanras. Imiesi jo, kai negali tiesiai į akis pasakyti tiesos. O tiesa juk visuomet nuoga. Tiesa su žiponu – jau ne tiesa. Šiandien bet kokią tiesą gali didžiausiam ponui arba niekšui drėbti tiesiai į akis. Niekas tavęs į kalėjimą neuždarys ar iš darbo neišmes. Tik pasijuoks iš tavęs – tokio durniaus, kuris turi savo tiesą ir savą teisingumą. To šiandien nereikia. To šiandien nepageidaujama.

Taigi satyra – totalitarinių režimų žanras. Sakyčiau, sunkus žanras. Nėra lengva pasakyti tiesą taip, kad durnius nesuprastų, o protingas...

Pastebiu vieną skaudų dalyką – nebeatsiranda naujų anekdotų. Vis kartojami ir kartojami nuvalkioti anų laikų perliukai.

Nebėra iš ko juoktis?

Gal ir nebėra, nes yra tai, iš ko graudu ir neprotinga juoktis.

Toks laikas atėjo...

5. *Kokia Jūsų nuomonė apie lietuvišką satyrą/ **satyrinį romaną**? Jūsų prognozė ateities satyrai/ **satyriniam romanui**.*

Manau, būsiu atsakęs į šitą klausimą. Dabar nuobodžios meilės romanų epocha. Ar užtinkate mūsų didžiuosiuose dienraščiuose satyrinių tekstų? Aš bent neužtinku. Tik *Lietuvos rytu* laiks nuo laiko pašmaikštauja Juozas Erlickas. Kiti leidiniai apsitenkina vienu kitu turgaus juokeliu...

6. *Ką iš satyrinių labiausiai vertinate? Kokį satyrinį romaną pasiūlytumėte perskaityti (be savojo)?*

Nėra ko pasiūlyti, nes tuščia mūsų literatūros satyrinių romanų lentyna. Satyrinių eilėraščių dar paberia Rimantas Klusas, Aleksas Dabulskis, dar vienas kitas. Turime Petro Skodžiaus satyrinį palikimą, Teofilio Tilvyčio smetoninių laikų romanus („Ministerijos rožė“, „Kelionė apie stalą“), Augustino Griciaus satyrinius kūrinius, Jurgio Gimberio satyrinius tekstus, Vytautės Žilinskaitės humoreskas, Juozo Erlicko pajuokavimus.

Beje, per nepriklausomos Lietuvos dvidešimtmetį nieko įdomesnio, gilesnio ir platesnio nesukurta. Pats žanras literatūrologų pavadintas rusišku, o tai reiškia lietuvių literatūroje nepageidaujamu...

Bet prisiminkime Vincą Kudirką...

7. *Kaip kilo mintis parašyti satyrinį romaną „Dunda Dulkinas ir kiti“?*

Kaip toji mintis kilo, tikrai nežinau. Jei tikėti tuo, ką parašiau romano viršelyje, tai mintis parašyti šitokį linksmą kūrinį gimė, kai apie jokią Atgimimą dar nesvajojome, o Atgimimo šulai ir šuliukai dar ištikimai tarnavo Partijai ir jos Vyriausybei ir šitokio teksto nebūtų praleidę į viešumą...

Romano gale yra užrašytos trys konkrečios datos: 1992, 2001, 2002. Tai šitokiais etapais buvo rašomas romanas. Parašomas, numetamas ir vėl rašomas. Išleistas jis už mano ir grupės draugų pinigus, nes tokia literatūra nėra valstybės globojama. Ir apskritai lietuvių literatūra šiandien yra privatus dalykas. Dėl jos niekas nesisieloja. Dėl jos niekam niekas neskauda. Nes nėra kam skaudėti. Gyvename, ir tiek.

Gal taip ir geriau. Aukščiausias valstybės valdovas – pinigai, ir tik pinigai...

8. *Intriguojantys romano dalių pavadinimai: „Gailestingoji“, „Sopulingoji“, „Graudulingoji“?*

Toks mūsų gyvenimas. Jis kupinas įvairiapusiško gailestingumo, visokiausių sopulių, kad net darosi graudu, o kartais ir juokinga. Ir tiesiogine, ir perkeltine, tai yra satyrine prasme.

Juoką reikia sugebėti suprasti.

Anais laikais buvo paplitusi tokia politinė talaluška: „Tarybinis juokas – rimtas juokas, – dėstė kritikas Apuokas“.

Tad juokauti reikėjo labai apdairiai...

9. *Ar romano personažai turi gyvenimiškus prototipus? Jeigu taip, įdomu, ar susitinkate su kūrinio prototipais, apie ką kalbatės?*

Su tais romano tipais ir prototipais aš susitikinėdavau tais laikais, kai romanas dar nebuvo parašytas. Iš jų žodžių ir veiksmų sudėliotas visas romanas. Įdomūs ir linksmi buvo žmonės, ypač partijos rajono komiteto vadovaujantys kadrai, per susitikimus su išvaduotojais gruzinais prie degtinės kalnais aprautų stalų savo pavardes verčią į gruziniškas. Negalėjau atsistebėti jų linksmumu.

Retas romano epizodas yra grynai išgalvotas – viskas yra vykę taip, kaip aprašyta, tikrai gal viena kita detalė patobulinta, pagilinta, numesta į absurdo jūrą, į vieną kitą įvykį pažiūrėta satyriko akimi.

O juk visa tai, kas aprašyta, buvo galima aprašyti ir sopulingai, ir gaudulingai, ir net gailestingai, kad, skaitydamas tas istorijas, net nubrauktum ašarą...

Aš buvau už juoko ašarą...

10. Išradingi, šypseną keliantys, įdomūs (kartais vulgarūs) veikėjų vardai, pavardės, pravardės. Ar jos sukurtos, išgalvotos; o gal teko gyvenime susidurti su žmonėmis, turinčiais tokias pavardes, pravardes?

Tokios pavardės istorijoje egzistavo. Jų išgalvoti nereikėjo. O vardai, pravardės – čia jau autoriaus darbas.

Aš negaliu atsistebėti, kiek Lietuvoje buvo, anot Jūsų, vulgarių pavardžių – dėk tiesiai į satyrinį kūrinį. Anais laikais turėjome sveikatos apsaugos ministrą, kurio pavardę latviai išgirdę negalėdavo susilaikyti nenusikvatoję. O kiek suko galvą mūsų partiniai propagandistai, galvodami nesugalvodami, kaip pateikti spaudoje brangaus svečio iš Kremliaus Bybino pavardę...

11. Dunda Dulkinas – kodėl būtent taip pavadintas pagrindinis personažas? Ar tai susiję su veikėjo pomėgiu „dulkintis“ su bendrapartietėmis?

Yra tokia vaizdinga pavardė, turinti tam tikrą prasmę, ir viskas. Gyvenime buvo toks prokuroras, netgi toks žurnalistas. Tarp kita ko, labai talentingas...

Tautos išmintis, nieko nepadarysi.

Iš ten viską semiamės...

12. Romano leksika vulgaroka. Kodėl? Ar, Jūsų nuomone, vaizduojamuoju laiku kalba buvo vulgaresnė, grubesnė, negu dabar?

Kartais reikia daiktus pavadinti tikraisiais vardais. Jie tada gražiau atrodo.

Beje, mūsų tauta niekuomet žodžio kišenėje suspaudusi nelaikė –žėrė į akis tai, ką turėjo.

Tad netaupykime ir nedažykime žodžių.

Kalba, beje, visuomet yra tokia, kokia yra. Tai nepriklauso nuo laikų ar laikmečio. Jei romanas būtų leistas anais laikais, tai jo redaktorius būtų iš paties padirbėjęs – išmetęs visus vulgarumus. Vulgarybės iš viešo gyvenimo buvo išvartytos. Stačiai uždraustos. Radijas ir televizija

netgi turėjo sąrašą žodžių, kurių negalima leisti į eterį. Šiandien to sieto nebėra, ir manau – tai yra blogai. Yra ribos, kurių negalima peržengti. Tai rodo mūsų kultūros lygį...

13. Kokį įsivaizduojate romano „Dunda Dulkinas ir kiti“ skaitytoją?

Kuris moka skaityti ir nori skaityti. Manau, šitokių žmonių, gaila, vis mažiau ir mažiau...

Jau sakiau – gyvenam meilės romanų laikus...

Pigios ar nupigintos meilės...

14. Ar galima sužinoti, ką šiuo metu rašote, kuriate? Gal skaitytojai sulauks antro satyrinio romano?

Rašau daug. Dienų dienos bėga prie kompiuterio. Sumanymų turiu nemažai. Norėtusi kažką apie *šiandienę* anų dienų nomenklatūrą parašyti. Bet kažin ar tai bus satyrinis romanas. Gal graudulingas, o gal visai sopulingas. Juk yra tokių, kurie ir šiandien dar moka kompartinį mokestį...

2012-03-31

Klausimus pateikė Laima Jucaitė.